

واکاوی چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب و ارائه راهکار

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره مسلسل: ۱۹۲۳۷
کد موضوعی: ۲۷۰

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۲/۶/۸

عنوان گزارش:
واکاوی چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب و ارائه راهکار

نام دفتر:
مطالعات فرهنگ و آموزش (گروه فرهنگ عمومی، هنر و صنایع خلاق)

تهیه و تدوین:
سینا عصاره‌نژاد دزفولی، رضا مستمع

مدیر مطالعه:
رضا مستمع

ناظر علمی:
موسی بیات

اظهار نظرکننده داخل مرکز:
امین... پاک‌نژاد (دفتر مطالعات حقوقی)

اظهار نظرکننده خارج از مرکز:
امیرحسین خسروآبادی

گرافیک و صفحه آرایی:
سیده فاطمه ابوطالبی

ویراستار ادبی:
سیده مرضیه موسوی‌راد

واژه‌های کلیدی:

۱. کتاب
۲. صنعت نشر
۳. اقتصاد کتاب
۴. سیاستگذاری حوزه کتاب
۵. چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب

فهرست مطالب

۷	چکیده
۷	خلاصه مدیریتی
۹	مقدمه و بیان مسئله
۱۱	چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب
۱۱	۱. علل زمینه‌ای تأثیرگذار بر اقتصاد کتاب
۱۱	۱-۱. علل فرهنگی-اجتماعی
۱۳	۱-۲. علل اقتصادی
۱۵	۲. علل سیاستی-تقنینی
۱۵	۲-۱. روند نزولی شمارگان کتب در کنار روند رو به رشد عناوین
۱۶	۲-۲. پراکندگی نامتوازن صنعت نشر در نقاط مختلف کشور (کتاب‌فروشی‌ها، ناشران)
۱۸	۲-۳. عدم تناسب تعداد کل کتاب‌فروشی‌های کشور نسبت به تعداد ناشران دارای مجوز نشر
۱۸	۲-۴. افزایش قابل توجه تعداد ناشران غیرفعال
۱۹	۲-۵. آسیب‌های مربوط به شیوه‌های تخصیص یارانه به حوزه کتاب
۲۱	۲-۶. مسائل مربوط به ممیزی کتاب و ناشران
۲۳	۲-۷. جای خالی نهادهای مردمی و مستقل از دولت در کنشگری حوزه کتاب
۲۴	۲-۸. مسائل ناشی از عدم رعایت حقوق نشر در سطح بین‌الملل
۲۴	۲-۹. ضعف در قالب‌های غیرچاپی کتاب
۲۵	۲-۱۰. ضعف برنامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی
۲۶	۲-۱۱. فعالیت غیرتخصصی ناشران
۲۷	۲-۱۲. معضل قاچاق کتاب
۲۸	پیشنهاد‌های سیاستی-تقنینی
۲۸	نتیجه‌گیری
۳۱	منابع و مأخذ

فهرست جداول

جدول ۱. سرانه زمان مطالعه غیر درسی در روز، در سال‌های ۱۳۸۲، ۱۳۹۶، ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹۲.....	۱۱
جدول ۲. افراد اهل مطالعه در سال‌های مختلف (درصد) (پیمایش‌های ملی مصرف فرهنگی خانوار در سال‌های ۱۳۷۸، ۱۳۸۲ و ۱۳۹۸).....	۱۲
جدول ۳. درصد افراد ۱۵ و ۱۸ ساله و بیشتر باسواد بر حسب مطالعه غیر درسی (چاپی و الکترونیکی) در سال ۱۴۰۰.....	۱۲
جدول ۴. سهم هزینه فرهنگی خانوار شهری و روستایی نیز از کل هزینه خانوارها، طی سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰.....	۱۴
جدول ۵. قیمت هر بند کاغذ تحریری بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰.....	۱۴
جدول ۶. سهم کشوری هر استان در صنعت نشر، در شش ماه نخست سال ۱۴۰۱.....	۱۷
جدول ۷. تعداد کل ناشران دارای مجوز انتشار، طی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۹.....	۱۸
جدول ۸. نسبت تعداد ناشران غیر فعال به ناشران فعال.....	۱۸
جدول ۹. تعداد ناشران به تفکیک تعداد عنوان کتاب منتشر شده در سال.....	۱۹
جدول ۱۰. مقدار کاغذ تخصیص داده شده به ناشران در سال ۱۴۰۰.....	۲۰
جدول ۱۱. آمار کتاب‌های بررسی شده کشور طی سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۶.....	۲۲
جدول ۱۲. تعداد عناوین کتب تألیفی و ترجمه‌ای و درصد افزایش و یا کاهش آنها در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱.....	۲۳
جدول ۱۳. میزان برخورداری برنامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی از ویژگی‌ها بر حسب درصد.....	۲۶

فهرست شکل

نمودار ۱. مقایسه بین‌المللی سرانه مطالعه در روز (دقیقه در روز).....	۱۲
نمودار ۲. ارزش بازار کتاب به تفکیک موضوع.....	۱۳
نمودار ۳. تعداد عناوین کتاب به تفکیک موضوع و سال.....	۱۵
نمودار ۴. روند شمارگان کتاب به تفکیک سال.....	۱۶

واکاوی چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب و ارائه راهکار

چکیده

شده عبارتند از: افزایش قیمت تمام‌شده تولید کتاب، پایین بودن میزان سرانه مطالعه، نظام آموزشی کنکور محور، تورم و کاهش توان خرید. همچنین برخی از علل سیاستی-تقنینی احصا شده عبارتند از: افزایش قابل توجه تعداد ناشران غیرفعال، ضعف برنامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی، قاچاق کتاب و پراکندگی نامتوازن صنعت نشر در نقاط مختلف کشور. در نهایت نیز به ارائه راهکارهایی سیاستی-تقنینی پرداخته شد که اهم آن عبارتند از: تخصیص یارانه نشر به انتهای زنجیره اقتصاد کتاب (مصرف‌کنندگان)، راه‌اندازی و تقویت سازمان‌های مدیریت جمعی حقوق ناشران و تولیدکنندگان کتاب، تشکیل معاهدات حقوق نشر کشورهای مسلمان به پیشنهاد و میزبانی ایران، تهیه نظام رتبه‌بندی ناشران، شفاف‌سازی در شاخص‌های انتخاب و خرید کتاب توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

ضرورت و اهمیت اقتصاد کتاب، به اندازه‌ای است که هرگونه اختلال در آن، مستقیماً فرایند فرهنگی تولید، توزیع و مصرف کتاب را دچار مشکل کرده و آن را از دستیابی به اهداف نهایی خود، که همان رشد فردی و اجتماعی است، باز می‌دارد. بنابراین رصد و مسئله‌شناسی دائم حوزه اقتصاد کتاب و سپس ارائه راه‌حل‌هایی برای حفظ بهینگی آن، به امری ضروری در فرایند سیاست‌گذاری کتاب تبدیل شده است. بر این اساس، گزارش حاضر با مطالعه پیشینه پژوهشی این حوزه، رجوع به کنشگران میدانی و همچنین بهره‌گیری از نظرات خبرگان مربوطه، به بررسی چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب و در نهایت ارائه راه‌حل‌هایی سیاستی-تقنینی پرداخته است. چالش‌های احصا شده، اساساً به دو سنخ «علل زمینه‌ای» و «علل سیاستی-تقنینی» تقسیم شده‌اند. نمونه‌هایی از علل زمینه‌ای شناسایی

خلاصه مدیریتی

بیان/شرح مسئله

و مصرف کتاب، درجه‌ای از اهمیت غیرقابل چشم‌پوشی برای مؤلفه‌ها و فرایندهای اقتصادی وجود دارد و اساساً نمی‌توان از فرایندها و آثار چرخه اقتصادی کتاب بر جنبه‌های فرهنگی آن چشم‌پوشی کرد و در بدو امر، این قدر متیقن به معنای «بازاری نمودن» محتوا یا به عبارتی «ارزش» ها و «فرهنگ» نبوده و در رویکرد گزارش حاضر به اقتصاد کتاب، هیچ کجا مصادره ارزش‌ها به نفع ارزش اقتصادی مشروع و مقبول دانسته نمی‌شود، بلکه قصد آن است که از مجاری اقتصاد، به نفع ترویج و بازتولید اثر فرهنگی و از رهروی آن، نشر و بازتولید ارزش

«کتاب» به‌عنوان یک محصول فرهنگی، علاوه بر داشتن کارکردهای اصیل خود مانند اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی، در مرتبه دوم دارای نقش‌های پررنگ اقتصادی است، به طوری که از آن به‌عنوان یک کالای اقتصادی و از شرایط تولید آن با عنوان «صنعت نشر» نیز یاد می‌کنند. بنابراین، لاجرم حوزه کتاب موضوع مطالعه علم اقتصاد و تحت مفهومی مرکب، با عنوان «اقتصاد کتاب» قرار می‌گیرد. مفهوم مرکب «اقتصاد کتاب» گویای این امر است که در کل فرایندهای حاکم بر تولید، توزیع

از: جدال فرهنگ مصرف رسانه‌های تصویر محور با فرهنگ مصرف رسانه‌های مکتوب در جامعه ایران، پایین بودن میزان سرانه مطالعه در ایران، تورم و کاهش توان خرید مردم، افزایش قیمت تمام‌شده تولید کتاب.

دسته دوم از علل شناسایی شده، عواملی هستند که تحت عنوان «علل سیاسی-تقنینی» در گزارش حاضر معرفی شده‌اند. برخلاف علل زمینه‌ای، این دسته از عوامل، مستقیماً برخاسته از شیوه حکمرانی در حوزه اقتصاد کتاب در دوره‌های مختلف هستند. این عوامل عبارتند از: روند نزولی شمارگان کتب در کنار روند رو به رشد عناوین، پراکندگی نامتوازن صنعت نشر در نقاط مختلف کشور، عدم تناسب تعداد کل کتاب‌فروشی‌های کشور نسبت به تعداد ناشران دارای مجوز نشر، افزایش قابل توجه تعداد ناشران غیر فعال، آسیب‌های مربوط به شیوه‌های تخصیص یارانه به حوزه کتاب، مسائل مربوط به ممیزی کتاب و ناشران، جای خالی نهادهای مردمی و مستقل از دولت در کنشگری حوزه کتاب، مسائل مربوط به حقوق نشر در سطح بین‌الملل؛ ضعف برنامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی، فعالیت غیر تخصصی ناشران و معضل قاچاق کتاب.

■ پیشنهاد راهکارهای سیاسی - تقنینی

در ادامه، مبتنی بر احصا و ریشه‌یابی این علل اخلاک‌گر، به ارائه پیشنهادهای سیاسی-تقنینی پرداخته شد. این پیشنهادها عبارتند از: تخصیص یارانه حوزه نشر به انتهای زنجیره اقتصاد کتاب (مصرف‌کنندگان)، راه‌اندازی و تقویت سازمان‌های مدیریت جمعی حقوق ناشران و تولیدکنندگان کتاب، تشکیل معاهدات (کنوانسیون) بین‌المللی حقوق نشر کشورهای مسلمان به پیشنهاد و میزبانی ایران، تهیه نظام رتبه‌بندی ناشران، اصلاح ماده (۲۲) قانون «حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان»، شفاف‌سازی در شاخص‌های انتخاب و خرید کتاب توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

فرهنگی بهره گرفته شود. در نهایت مراد از اقتصاد کتاب، تجزیه و تحلیل فرایندهای تولید تا مصرف کتاب در چارچوب مفاهیم دانش اقتصاد است. بنابراین، اگر ذات کتاب و همگی فرایندهای تولید، توزیع و مصرف آن ذیل بینشی «فرهنگی» تعریف شود و غایت این فرایندها را دستیابی به اهدافی فرهنگی دانست، یقیناً حصول این نتایج فرهنگی در زیست‌بوم فرهنگی جوامع، بدون رفع چالش‌های اقتصاد کتاب، امری بعید است. لذا باید دستیابی به شناختی مطابق با واقعیت چالش‌های اقتصادی کتاب، از رهاورد مطالعات علمی را امری ضروری و مقدمه‌ای واجب برای سیاستگذاری ابعاد اقتصادی کتاب پنداشت که البته و ضرورتاً متضمن اهداف بلند و اصیل فرهنگی کل فرایند تولید، توزیع و مصرف کتاب در جامعه باشد.

از طرفی، در میان صنایع فرهنگی، نشر کتاب از ظرفیت مناسبی در افزایش درآمد ملی کشورها برخوردار است، اما بررسی اجمالی وضعیت نشر در ایران نشان‌دهنده آن است که این صنعت در حال حاضر، دچار چالش‌هایی است که به واسطه آنها حوزه کتاب از رشدی مطلوب برخوردار نیست. بر این اساس، مسائل اصلی گزارش حاضر، «بررسی چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب» و «ارائه راهکارهایی سیاسی-تقنینی» جهت بهبود آن است.

■ نقطه نظرات/یافته‌های کلیدی

بنابراین، گزارش حاضر به احصای چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب پرداخت و به دو دسته از معضلات مربوط به آن دست یافت. دسته اول، معضلاتی است که در گزارش حاضر با عنوان «علل زمینه‌ای» معرفی شدند. مراد از علل زمینه‌ای، سنخی از عوامل است که مربوط به کلیت خود زیست‌بوم فرهنگی-اجتماعی-اقتصادی جامعه ایران بوده و غالباً به صورت نهادینه شده در این زیست‌بوم قرار دارند و عمدتاً ناشی از اتخاذ سیاستی اختصاصاً مربوط به خود حوزه کتاب نبوده و بیشتر به صورت عارضی از دیگر حوزه‌ها، بر چرخه اقتصاد کتاب مؤثر هستند. این سنخ از علل در گزارش حاضر به دو دسته «علل فرهنگی-اجتماعی» و «علل اقتصادی» تقسیم شده‌اند. علل شناسایی شده در این حیطه عبارتند

مقدمه و بیان مسئله

در گذشته «اثر فرهنگی» اولین و شاید تنها ترین برون داد و نتیجه امر فرهنگی بود که ماهیتی منحصر به فرد، غیر تکثیری، غیر قابل تکرار و انتشار داشت، اما در عصر تجدد،^۱ «اثر فرهنگی» تبدیل به «کالای فرهنگی» شده و برخلاف رویکردهای متقدم آنکه فرهنگ را صرفاً امری «والا» می دانست، نه فقط برای راضی کردن ذوق هنرمند، بلکه برای عرضه و فروش در بازار و کسب سود نیز تولید می شود. «کتاب» به عنوان یک محصول فرهنگی، علاوه بر داشتن جنبه های اصیل خود همچون اطلاع رسانی و آگاهی بخشی، در مرتبه دوم دارای نقش های غیر قابل چشم پوشی اقتصادی است، به طوری که از آن به عنوان یک کالای اقتصادی و از شرایط تولید آن با عنوان «صنعت نشر» نیز یاد می کنند. بنابراین، حوزه کتاب تحت مفهومی مرکب، با عنوان «اقتصاد کتاب» قرار می گیرد. به طور قدر متیقن، مفهوم مرکب «اقتصاد کتاب» گویای این امر است که در کل فرایندهای حاکم بر تولید، توزیع و مصرف کتاب، در جهای از اهمیت غیر قابل چشم پوشی برای مؤلفه ها و فرایندهای اقتصادی وجود دارد و اساساً نمی توان از فرایندها و آثار چرخه اقتصادی کتاب بر جنبه های فرهنگی آن چشم پوشی کرد و در بدو امر و منظور ما، این قدر متیقن به معنای «بازاری نمودن» محتوا یا به عبارتی «ارزش ها» و «فرهنگ» نبوده، زیرا «بازاری نمودن» محصول فرهنگی در دیدگاه مدرن بدان معناست که تنها اولویت در تولید محتوا و محصول فرهنگی، «ارزش افزوده» اقتصادی بوده و همه ارزش ها به نفع سود اقتصادی مصادره شود و تنها ارزش حاکم، درآمد بیشتر باشد و همان طور که توضیح داده شد، در نهایت این رویکرد بازاری به فرهنگ، «ساختن محصول بر اساس ذائقه و میل بازار» قرار دارد و نه بر اساس ارزش های والامند ارزش های دینی، فطری و یا فرهنگی، اما در رویکرد گزارش حاضر به اقتصاد کتاب، مصادره ارزش های فرهنگی به نفع ارزش اقتصادی مشروع و مقبول دانسته نمی شود، بلکه قصد آن است که از مجاری اقتصاد، به نفع ترویج و باز تولید اثر فرهنگی و از رهروی آن، نشر و باز تولید ارزش فرهنگی بهره گرفته شود. در نهایت مراد از اقتصاد کتاب، تجزیه و تحلیل فرایندهای اقتصادی کتاب در چارچوب مفاهیم دانش اقتصاد است.

صنعت نشر در جهان سهم قابل توجهی از تولیدات صنایع فرهنگی را به خود اختصاص داده است. در آخرین گزارش سازمان جهانی مالکیت فکری^۲ از صنعت انتشارات جهانی در سال ۲۰۲۱،^۳ [۱] داده های مربوط به درآمد فروش حوزه نشر در سال ۲۰۲۱ برای ۲۳ کشور در دسترس است. مجموع درآمد صنعت نشر برای این ۲۳ کشور ۷۱٫۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱ بوده است. ایالات متحده آمریکا با ۲۶٫۸ میلیارد دلار بیشترین درآمد فروش را گزارش کرد و پس از آن آلمان (۱۱٫۴ میلیارد دلار)، ژاپن (۱۱٫۳ میلیارد دلار)، انگلیس (۵٫۴ میلیارد دلار) و ایتالیا (۱٫۴ میلیارد دلار) قرار دارند.^۴ اکثر کشورها -طبق داده های سال های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱- در سال ۲۰۲۱ درآمد بیشتری را نسبت به سال قبل گزارش کرده اند. در میان پنج کشور برتر، ایالات متحده (+۱۳٫۶٪) و ایتالیا (+۱۲٫۲٪) در سال ۲۰۲۱ رشد مناسبی داشتند. ژاپن (+۷٫۷٪)، انگلیس (+۵٫۱٪) و آلمان (+۳٫۵٪) نیز رشدی قوی را در درآمد این بخش گزارش کرده اند. کشورهای برتر دیگر در این زمینه عبارتند از: فنلاند (+۱۱٫۷٪)، فرانسه (+۵٫۱۲٪)، پرغال (+۱۵٫۳٪) و ترکیه (+۱۰٫۸٪). این روند افزایشی، پس از درآمد پایین سال های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰، به دلیل همه گیری کرونا بوده است. [۲] این ظرفیت اقتصاد کتاب در افزایش درآمد ملی کشورها موجب شده که نشر کتاب یکی از بهترین گزینه ها برای سرمایه گذاری در حوزه فرهنگ تلقی شود.

بررسی اجمالی وضعیت نشر در ایران نشان دهنده آن است که این صنعت در حال حاضر، دچار چالش هایی در تولید، توزیع و مصرف بوده که از جمله آثار سوء آن، تهدید جایگاه کتاب در زیست بوم فرهنگی جامعه ایرانی، به عنوان یکی از محصولات مادر در حوزه فرهنگ خواهد بود. آمارهای تابستان سال ۱۴۰۱ نسبت به تابستان سال ۱۴۰۰ گویای کاهش ۸ درصدی تعداد شمارگان و افزایش ۴۱ درصدی میانگین قیمت هر جلد کتاب است [۳].

همچنین بنابر آخرین گزارش های مرکز ملی آمار، درصد شاغلان حوزه کتاب کشور به کل شاغلان با مزد و حقوق کارگاه های صنعتی ۱۰ نفره و بیشتر در حدود ۰٫۴۵٪ است. سهم کارکنان فعالیت های انتشاراتی نسبت به کل کارکنان کشور نیز برای همان سال ۰٫۲۲٪ بوده است. از سوی دیگر صنعت نشر ایران، با بهره گیری از این نیروهای کار، چیزی در حدود ۰٫۱۳٪ از تولید ناخالص داخلی کشور را تأمین می کند [۴]. برخی از گزارش ها، عللی را برای وضعیت به وجود آمده در حوزه نشر و کتاب در ایران بیان

1. Modernité
2. Classique.
3. High Culture.
4. WIPO (World Intellectual Property Organization).

۵. گزارش مقدماتی آن در اکتبر سال ۲۰۲۲ منتشر شد.

۶. آلمان حجم فروش اندکی بالاتر از ژاپن را گزارش کرده است. با این حال، داده های درآمد ژاپن فقط درآمد فروش نسخه چاپی را پوشش می دهد و اطلاعات مربوط به فروش الکترونیکی آن در دسترس نیست. اطلاعات درآمد سال ۲۰۲۱ برای کره در دسترس نیست. با این حال، در سال ۲۰۲۰، درآمد ۵٫۴ میلیارد دلاری در کره از فروش کتاب ایجاد شد که آن را در بین پنج کشور برتر از نظر درآمد فروش قرار می دهد.

کرده‌اند. برای نمونه، آمارها نشان می‌دهد که سالیانه تعداد عناوین منتشر شده افزایش می‌یابد، اما متوسط شمارگان کتاب روند نزولی را طی می‌کند و به عبارتی، از هر کتاب نسخه‌های اندکی چاپ شده و به فروش می‌رسد. این فروش کم، متقابلاً بر کیفیت آثار نیز اثرگذار است. به این صورت که آفت کیفی کتاب‌ها موجب اقبال کمتر مخاطبان و در نتیجه رکود حوزه نشر می‌شود و از طرفی، این رکود عمومی انگیزه تولید آثار فاخر را کاهش می‌دهد [۵].

بنابراین، اگر ذات کتاب و همه فرایندهای تولید، توزیع و مصرف آن ذیل بینشی «فرهنگی» تعریف شود و غایت این فرایندها را دستیابی به اهدافی فرهنگی دانست، یقیناً حصول این نتایج فرهنگی در زیست‌بوم فرهنگی کشور، بدون سیاستگذاری صحیح برای بهبود وضعیت اقتصاد کتاب، امری بعید است. لذا باید دستیابی به شناختی مطابق با واقعیت‌چالش‌های اقتصادی کتاب، از ره‌آورد مطالعات علمی را امری ضروری و مقدمه‌ای واجب برای سیاستگذاری ابعاد اقتصادی کتاب دانست که البته متضمن اهداف بلند کل فرایند تولید، توزیع و مصرف کتاب در جامعه است. بر این اساس، مسائل اصلی گزارش حاضر، «بررسی چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب» و «ارائه راهکارهایی سیاستی-تقنینی» جهت بهبود آن است. فرایند انجام پژوهش نیز به این نحو خواهد بود که ابتدا با استفاده از روش کتابخانه‌ای، کلیه منابع اسنادی در زمینه اقتصاد کتاب در ایران (اعم از مصاحبه‌های خبرگان و کارشناسان، کتب، مقالات علمی و پایان‌نامه‌ها) احصا و تحلیل خواهد شد و در مرحله بعد با برگزاری جلساتی با ناشران فعال بازار کتاب ایران، مسئولین دولتی این حوزه و خبرنگاران صاحب‌نظر، داده‌های به‌دست آمده به تأیید و رد ایشان خواهد رسید و در نهایت از طریق نشست‌های کارشناسی، راهکارهایی سیاستی-تقنینی جهت بهبود عملکرد این حوزه ارائه می‌شود.

پیشینه قوانین و مقررات مرتبط با نشر کتاب

- قانون «حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان» مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱
- قانون «ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی» مصوب ۱۳۵۲/۱۰/۰۶
- قانون «معافیت مؤسسات انتشاراتی و کتابفروشان از پرداخت مالیات» مصوب ۱۳۸۰/۰۲/۰۹
- آیین‌نامه «نحوه پرداخت یارانه در حوزه نشر و مطبوعات» مصوب ۱۳۸۸/۰۸/۱۳
- آیین‌نامه «انتخاب و خرید کتاب» مصوب ۱۳۹۴/۱۱/۰۳
- مصوبه «اهداف و سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب» مصوب ۱۳۶۷/۰۲/۲۰
- مصوبه «اصلاح اهداف، سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب» مصوب ۱۳۸۹/۰۱/۲۴

عناوین گزارش‌های منتشر شده مرتبط با کتاب

- گزارش کارشناسی اظهارنظر کارشناسی درباره طرح تأسیس و نحوه اداره کتابخانه‌های عمومی کشور؛ شماره مسلسل: ۱۸۱۴۳، سال: ۱۴۰۰
- گزارش کارشناسی «بررسی مسائل و مشکلات حوزه کتاب»؛ شماره مسلسل: ۱۴۴۲۹، سال: ۱۳۹۴
- گزارش کارشناسی بررسی وضعیت نشر کتاب در ایران ۱. مؤلف؛ شماره مسلسل: ۱۱۰۲۱، سال: ۱۳۹۰
- گزارش کارشناسی بحثی پیرامون کتاب و کتابخوانی؛ شماره مسلسل: ۲۶۰۶، سال: ۱۳۷۶

۱. علل زمینه‌ای تأثیر گذار بر اقتصاد کتاب

۱-۱. علل فرهنگی-اجتماعی

۱-۱-۱. جدال فرهنگ مصرف رسانه‌های تصویر محور با فرهنگ

مصرف رسانه‌های مکتوب

به اعتقاد برخی اندیشمندان علوم ارتباطات و فرهنگ، یکی از علل زمینه‌ای فرهنگی-اجتماعی کاهش میزان مطالعه و در نتیجه تأثیر گذاری منفی بر بازار کتاب را می‌توان جدال فرهنگ مصرف رسانه‌های تصویر محور با فرهنگ مصرف رسانه‌های مکتوب (از جمله کتاب) در ایران دانست. جوامع در طول تاریخ، سه الگوی ارتباطی را تجربه کرده‌اند، الگوهای ارتباطی شفاهی، نوشتاری و دیداری. در قرن ۱۸ با شکل‌گیری علوم جدید، متن مکتوب به مهم‌ترین رسانه عقل جدید در جامعه مدرن تبدیل شد، اما از دهه ۱۹۵۰ به بعد، فرهنگ نوشتار با ظهور تکنولوژی‌های جدید به حاشیه کشیده شد. جوامع صنعتی هنگامی وارد دنیای پسانوگرایی (پست مدرن) تصویری شدند که فرهنگ نوشتاری در این جوامع تثبیت، نهادینه، درونی و عمومی شده بود. در نتیجه اروپا و جوامع صنعتی توانستند در یک گذار تاریخی و طبیعی وارد عرصه فرهنگ پسانوگرایی تصویری شوند [۶].

صنعت چاپ و تولید انبوه کتاب در ایران از سال ۱۳۱۱ به بعد شروع شد و ایران تا سال ۱۳۴۱ توانست وارد فرهنگ نوشتار شود. سائق‌های ایران برای ورود به فرهنگ نوشتار، مواردی مانند؛ تأسیس نظام‌های مدرسه و دانشگاه، صنعت چاپ و ظهور طبقه متوسط شهری بود. طبقه‌ای که ثروت و فراغت کافی برای نوشتن و خواندن داشت. بر این اساس، مهم‌ترین تفاوت دیداری شدن جوامع دیگر با ایران در این است که برخلاف سایر جوامع که معمولاً فرهنگ نوشتاری را تجربه و تثبیت و از آن گذر می‌کنند، قاطبه اقدشار جامعه ایرانی بدون تجربه و تثبیت فرهنگ نوشتار به مرحله پس از آن پرتاب شدند. به عبارتی قبل از اینکه فرهنگ نوشتاری تثبیت شود و در جامعه ایران عمومی شود، تلویزیون و مدتی بعد اینترنت و در بستر اینترنت، شبکه‌های اجتماعی مجازی از

راه رسیدند. تلویزیون، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌عنوان اصلی‌ترین نظام‌های تولید، تکثیر و مصرف تصویر، فرصت نهادینه شدن و درونی شدن فرهنگ نوشتار را از جامعه ایران گرفتند [۶]. بنابراین، تفاوت بین مدت زمان دوره‌های غلبه رسانه‌های مکتوب، شنیداری و تصویری در جوامع غربی نسبت به جامعه ایرانی از یک طرف و کیفیت این غلبه از طرف دیگر، سبب بروز ویژگی‌های اجتماعی خاصی در زمینه ارتباطات انسانی و رفتار فرهنگی ایرانیان نسبت به دیگر جوامع شد. بدون در نظر گرفتن متغیر سواد، شاید بتوان کم‌توجهی نسبی ایرانی‌ها را به پیام‌های مکتوب، چه در حد روزنامه، مجله، کتاب و چه گزارش‌های اداری، نامه‌نگاری و غیره ناشی از عواملی از جمله کوتاه بودن دوره غلبه رسانه‌های مکتوب دانست. اینکه ایرانیان واجد فرهنگی شفاهی هستند، می‌تواند نشان از علت عدم گرایش آنها به کتاب‌خوانی باشد [۷].

۱-۱-۲. پایین بودن میزان سرانه مطالعه در ایران

درباره میزان سرانه مطالعه در ایران، آمارهای متعدد و متفاوتی وجود دارد، اما همگی حاکی از پایین بودن سرانه مطالعه در ایران هستند. پایین بودن سرانه مطالعه را می‌توان به‌عنوان یکی از ابتدایی‌ترین و بسیط‌ترین علل عدم اقبال ایرانیان به کتاب و در نتیجه عدم رونق بازار آن در ایران دانست، زیرا طبیعی است که وقتی کتاب محوریت مناسب در زیست فرهنگی ایرانیان نداشته باشد، اقتصاد این کالانیز رونق نخواهد داشت. بر مبنای پیمایش‌های مصرف فرهنگی و طرح‌های آمارگیری فعالیت‌های فرهنگی خانوار در سال ۱۳۹۹، سرانه مطالعه در ایران بین سال‌های مختلف، عددی بین ۱۵:۰۰ تا ۱۶:۳۶ دقیقه در روز بوده است [۸]. در طرح آمارگیری فعالیت‌های فرهنگی خانوار در سال ۱۳۹۹ (مرکز آمار ایران)، سرانه مطالعه افراد ۱۵ ساله و بیشتر باسواد، در ماه به‌طور متوسط ۸:۱۸:۰۰ برآورد شد (که به معنای ۱۶ دقیقه و ۳۶ ثانیه در روز است). از این مقدار ۶ ساعت و ۳۲ دقیقه سرانه مطالعه کتاب غیردرسی، ۱ ساعت و ۲۳ دقیقه سرانه مطالعه روزنامه و ۲۳ دقیقه سرانه مطالعه نشریات بوده است. [۸]

جدول ۱. سرانه زمان مطالعه غیردرسی در روز، در سال‌های ۱۳۸۲، ۱۳۹۶، ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹

مطالعه غیردرسی	۱۳۸۲	۱۳۹۶	۱۳۹۸	۱۳۹۹
دقیقه در روز	۱۶	۱۵:۳۶	۱۳	۱۶:۳۶

مأخذ: [۸]

۱. اخیراً مراسم تجلیل از شایستگان چهلمین دوره جایزه کتاب سال با ارائه آمار سرانه مطالعه از سوی وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی برگزار شد. ایشان اشاره داشتند در این زمینه با آمارهای متفاوت روبه‌رو هستیم و استقرای تامی نداریم اما پیمایش‌های ملی معتبری داریم که این اطلاعات را اختیار ما گذاشته که نشان می‌دهد سرانه مطالعه کشورمان ۳۳ دقیقه است که این موضوع بدون احتساب فضای مجازی، کتاب درسی، کمک‌درسی و ادعیه است. لازم به ذکر است در غالب پیمایش‌ها افراد به دو دسته اهل مطالعه و غیراهل مطالعه تقسیم می‌شوند و براساس پیمایش‌های اخیر صرفاً ۴۳ درصد از مردم ایران در دسته اهل مطالعه قرار می‌گیرند و احتمالاً آمار اعلامی از سوی وزیر محترم، فقط میزان مطالعه افراد اهل مطالعه ایران که حدوداً همان ۳۰ دقیقه است ارائه شده است و مشخص نیست آیا کل افراد اهل و غیراهل مطالعه مدنظر بوده است یا خیر. <https://b2n.ir/b04969>

۲. سال‌های مذکور، سال‌هایی است که پیمایش‌های ملی مصرف فرهنگی و طرح‌های آمارگیری فعالیت‌های فرهنگی خانوار، به ترتیب توسط دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و مرکز آمار ایران انجام شده است.

۱۳۷۸ و ۱۳۸۲، ملاک این پرسش خانوار بوده (از اعضای خانواده شما کسی هم مطالعه می‌کند؟) که در جدول ۲، به فرد سرشکن شده است. در پیمایش مورد اشاره، کتاب‌های ادعیه کسر شده و سپس این میزان مطالعه به دست آمده است، البته با اضافه کردن کتاب‌های درسی و مذهبی، آمار به ۶۵٪ در سال ۱۴۰۱ می‌رسد که با ارقام مرکز آمار (جدول ۲) تا حدودی همگرایی دارد.

همچنین براساس آمار ارائه شده در وب‌گاه مرکز رصد فرهنگی کشور، آمار مربوط به «افراد اهل مطالعه» در جامعه ایرانی ۴۳٫۵٪ بوده که داده‌های پیمایش‌های ملی مصرف فرهنگی نیز آن را تأیید می‌کند. در این پیمایش‌ها از افراد پرسیده شده: «آیا به طور کلی کتاب مطالعه می‌کنند یا خیر؟» در سال ۱۳۷۹ این عدد ۴۳٫۱٪ و در سال ۱۳۸۲، ۵۰٪ و در سال ۱۳۹۸ این رقم ۴۶٫۶٪ بوده است، البته در سال‌های

جدول ۲. افراد اهل مطالعه در سال‌های مختلف (درصد) (پیمایش‌های ملی مصرف فرهنگی خانوار در سال‌های ۱۳۷۸، ۱۳۸۲ و ۱۳۹۸)

فرد	۱۳۷۸	۱۳۸۲	۱۳۹۸
کتاب می‌خواند	۴۳٫۱	۵۰	۴۶٫۶
کتاب نمی‌خواند	۵۶٫۹	۵۰	۵۳٫۳

منبع: [۸]

همان‌طور که در جدول ۳، مشاهده می‌شود، در طرح‌های آمارگیری فعالیت‌های فرهنگی خانوار (مرکز آمار ایران)، میانگین «جمعیت اهل مطالعه» در ایران به این نحو بوده است: ۵۲٫۷٪ در سال ۱۳۹۳؛ ۶۸٪ در سال ۱۳۹۴ (در نقاط شهری)، ۵۸٫۲٪ در سال ۱۳۹۶ و ۶۲٫۹٪ در سال ۱۳۹۹.

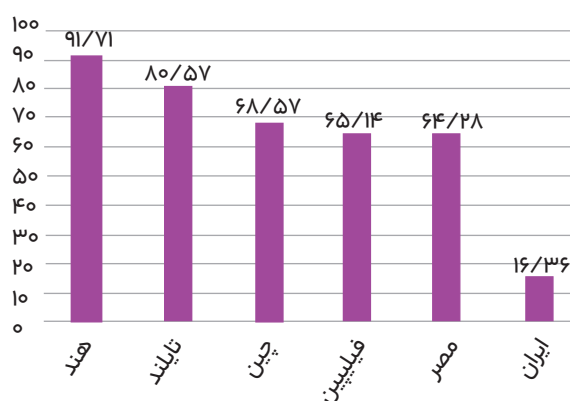
جدول ۳. درصد افراد ۱۵ و ۱۸ ساله و بیشتر با سواد بر حسب مطالعه غیردرسی (چاپی و الکترونیکی) در سال ۱۴۰۰

مطالعه غیردرسی	۱۳۹۳	۱۳۹۴ (نقاط شهری)	۱۳۹۶	۱۳۹۹
مطالعه	۵۲٫۷	۶۸	۵۸٫۲	۶۲٫۹
عدم مطالعه	۴۷٫۳	۳۲	۴۱٫۸	۳۷٫۱

منبع: [۸]

براساس آمارهای مذکور، با وجود اینکه آمار افراد اهل مطالعه در ایران، متوسط ارزیابی می‌شود، اما سرانه مطالعه کتاب (۱۶ دقیقه در شبانه‌روز) بسیار پایین است. اگر این رقم را با ارقامی که در سال ۲۰۲۱ توسط استاتیس‌ا (شرکت آلمانی داده‌های بازار و مصرف‌کننده) ارائه شده است، مقایسه کنیم، باید گفت که وضعیت مطالعه در ایران تا رسیدن به برخی از کشورهای با سرانه مطالعه بالا در آسیا بسیار فاصله دارد و یقیناً پایین بودن سرانه مطالعه در ایران راه به هر دلیلی که باشد، می‌توان به‌عنوان یکی از علل زمینه‌ای عدم رونق بازار کتاب دانست.

نمودار ۱. مقایسه بین‌المللی سرانه مطالعه در روز (دقیقه در روز)

منبع: [۸]

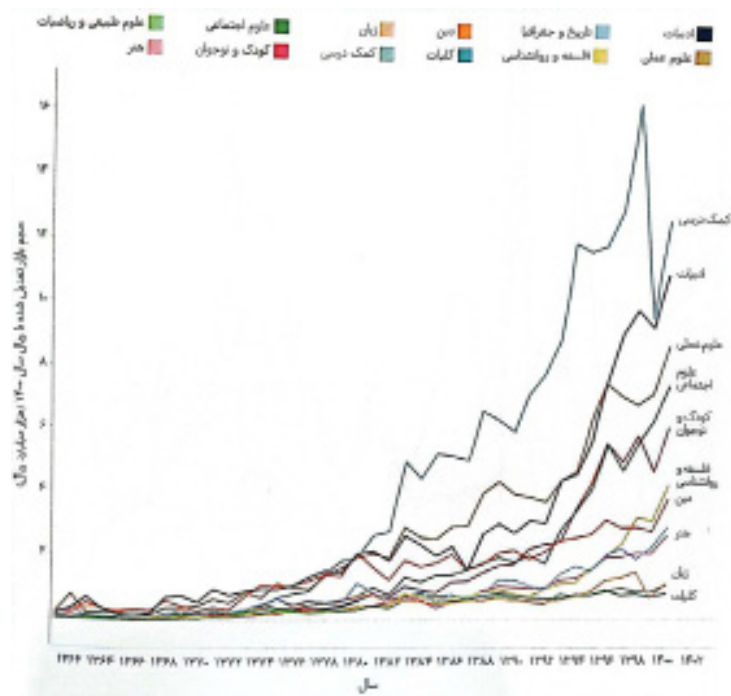
1. <https://www.statista.com/>

و عملاً سبک رویارویی دانش‌آموزان و دانشجویان با مقولات مطالعه و کتاب، خصلت‌هایی کوتاه‌مدت، زودبازده، اجمالی و رفع تکلیفی پیدا کرده و از رویکرد اصیل آنکه آغشته به خصلت‌هایی ماندگار با کتاب، مداومت و نگاه بلندمدت بود، فاصله بگیرد. شایان ذکر است که در حال حاضر، بیشترین ارزش بازار کتاب، به موضوع کمک‌درسی و کتب کنکوری اختصاص دارد و در حال حاضر، ناشران کتب کنکوری و کمک‌درسی، پرکارترین ناشران هستند.^۴ این میزان در سال ۱۳۹۸ به رقم ۱۶۰۰ میلیارد تومان هم رسیده و این امر بیانگر توسعه هرچه بیشتر بازار کنکور و مؤسسات کنکوری در بستر بازار کتاب در ایران است [۵].

۱-۱-۳. نظام آموزشی کنکور محور

به نظر برخی از کارشناسان حوزه اقتصاد کتاب، «نظام آموزشی کنکور محور» یکی از علل زمینه‌ای اخلاک‌گرا اقتصاد کتاب در ایران است.^۱ در دهه‌های اخیر فراگیر شدن این برساخت که «کنکور در آینده دانش‌آموزان و دانشجویان نقشی اساسی دارد» و همچنین ظهور و گسترش کنش‌یاری‌هایی (کاتالیزور)^۲ مانند مؤسسات کنکوری^۳ در مقاطع مختلف تحصیلی (براساس آمارهای غیررسمی، در حال حاضر بالغ بر ۱۶۶ مؤسسه کنکوری دارای وب‌گاه مجازی هستند). [۹] برای ضریب‌دادن به این برساخت، باعث شده که چارچوب حاضر به انگاره‌ای مسلط بر سایر سبک‌های تربیت علمی، تحصیلی و مطالعاتی بدل شود

نمودار ۲. ارزش بازار کتاب به تفکیک موضوع

منبع: [۱۰]

و رفاه اجتماعی از خط فقر در ایران، سرانه هر ایرانی ۲٫۸۵ میلیون تومان و در نتیجه مجموع سرانه خانوار چهار نفره در حدود ۷٫۷ میلیون تومان است. همین عدد برای خانوار چهار نفره در شهر تهران، حدود ۱۴٫۷ میلیون تومان برآورد می‌شود. این در حالی است که محاسبات پیشین وزارتخانه مزبور، در سال ۱۴۰۰، خط فقر را برای یک خانوار چهار نفره در غیر شهر تهران ۴٫۵۴۱ میلیون تومان نشان می‌داد [۱۳]. آمارها نشان می‌دهد که سهم هزینه فرهنگی خانوار شهری و روستایی نیز از کل هزینه خانوارها، طی سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰، کاهش محسوس داشته است. جزییات این آمار در جدول ۴، ارائه می‌شود.

۱-۲-۱. علل اقتصادی

۱-۲-۱. تورم و کاهش توان خرید

اگر اقتصاد حوزه کتاب در ایران به عنوان بخشی از کل شاکله اقتصادی کشور در نظر گرفته شود، طبیعتاً همه و یا بخش قابل توجهی از عواملی که کل اقتصاد ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهند، بر بازار کتاب نیز تأثیرگذار خواهند بود [۱۱]. تورم، یکی از جدی‌ترین عوامل تأثیرگذار بر چرخه‌های اقتصادی کشور در دهه اخیر است. براساس تحلیل مرکز آمار ایران، نرخ تورم سالیانه دی‌ماه سال ۱۴۰۱ برای خانوارهای ایرانی ۴۶٫۳٪ بوده است. [۱۲] همچنین در آخرین گزارش وزارت کار، تعاون

۱. برای نمونه: <https://b2n.ir/r85947>

۳. براساس جستجوهای انجام‌شده، آمار دقیقی از مؤسسات مزبور در دست نیست.

۴. در سال ۱۳۹۸ انتشارات کانون فرهنگی آموزش با انتشار ۶۷۶۶۱۱۳۰ جلد کتاب و انتشارات بین‌المللی گاج با انتشار ۶۰۹۲۱۹۶۳ جلد در سال، در بالاترین رتبه ناشران کل کشور قرار داشتند [۵].

جدول ۴. سهم هزینه فرهنگی خانوار شهری و روستایی نیز از کل هزینه خانوارها، طی سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰

نوع خانوار	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۴۰۰
شهری	۲٫۸٪	۲٫۷٪	۲٫۲٪	۱٫۳٪	۱٫۳٪
روستایی	۳٫۹٪	۳٫۷٪	۳٫۳٪	۲٫۴٪	۲٫۵٪

منبع: [۱۴]

در صدی از قیمت کتاب را تشکیل می‌دهند. در سال‌های اخیر که هر یک از این مراحل، چندین برابر گران شده‌اند، افزایش قیمت کتاب نیز طبیعی به نظر می‌رسد. کاغذ، مقوا و مرکب چاپ، از میان اجزای کتاب، مطرح‌ترین عامل گرانی آن هستند که نوسانات قیمت این مواد، تحت تأثیر تورم و مانند آن، تأثیراتی منفی بر عرضه و تولید کتاب بر جای گذاشته و طبیعتاً موجب کاهش میزان فروش خواهد شد [۱۵]. برای مثال، میانگین قیمت هر برگه کتاب در تابستان سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱، به ترتیب ۲۹۸۸ و ۴۷۹۸ ریال بوده که بیانگر ۶۱٪ افزایش قیمت آن در طول یک سال است. همچنین میانگین قیمت هر جلد کتاب در تابستان سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱، به ترتیب ۶۱۶ هزار ریال و ۸۶۸ هزار ریال بوده که حاکی از افزایش ۴۱ درصدی قیمت هر جلد کتاب در طول یک سال است [۳]. در جدول ۵، گزارشی از رشد قیمت کاغذ تحریری (که یکی از رایج‌ترین کاغذهای مورد استفاده در چاپ کتاب می‌باشد) در یک دهه گذشته، ارائه شده است.

بر این اساس، تورم و کاهش توان خرید، علاوه بر اثر مستقیم بر بازار کتاب، اثری غیرمستقیم نیز بر این بازار خواهد داشت. به عقیده کارشناسان^۱ حوزه اقتصاد کتاب، تورم در نیازهای ضروری مردم مانند مسکن و مواد غذایی و در اولویت قرار گرفتن تهیه این نیازها، موجب حذف نیازهای به ظاهر کمتر ضروری مانند نیاز به کتاب خواهد شد و در نتیجه در اولویت قرار دادن کتاب، به عنوان یکی از اقلام مصرفی سبد فرهنگی ایشان را با چالش جدی روبه‌رو خواهد کرد.

۲-۱- افزایش قیمت تمام‌شده تولید کتاب

علاوه بر اثر غیرمستقیم تورم بر چرخه اقتصاد کتاب، این پدیده به صورت مستقیم نیز موجب گرانی اجزا و فرایند تولید کتاب و در نتیجه گرانی آن خواهد شد. به طور کلی یک کتاب تا به دست مصرف‌کننده برسد باید از مراحل همچون ویرایش، حروف‌چینی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی بگذرد؛ حق التألیف، سود ناشر، سود توزیع‌کننده و کتاب‌فروش هم

جدول ۵. قیمت هر بند کاغذ تحریری بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰

سال	قیمت هر بند کاغذ تحریری (تومان)	رشد قیمت هر سال نسبت به سال قبل
۱۳۹۰	۴۰۰۰۰	-
۱۳۹۱	۹۰۰۰۰	۲٫۲۵
۱۳۹۲	۱۰۰۰۰۰	۱٫۱۱
۱۳۹۳	۱۲۰۰۰۰	۱٫۲
۱۳۹۴	۱۲۰۰۰۰	۰
۱۳۹۵	۱۳۰۰۰۰	۱٫۰۸
۱۳۹۶	۱۴۰۰۰۰	۱٫۰۷
۱۳۹۷	۴۵۰۰۰۰	۳٫۲
۱۳۹۸	۵۰۰۰۰۰	۱٫۱۱
۱۳۹۹	۴۵۰۰۰۰	۰٫۹
۱۴۰۰	۷۵۰۰۰۰	۱٫۶۶

منبع: [۱۶]

۱. برای نمونه:

<https://b2n.ir/z73633>

۲. بر این اساس، برخی از ناشران نیز مسئله گرانی کاغذ را یکی از علل اصلی گرانی کتاب و مشکل آفرین در بازار آن دانسته‌اند. برای نمونه یکی از این ناشران فعال و مشهور در حوزه علوم انسانی این داشت: «در سال جاری شمارگان (تیراژ) کتاب ما برای هر عنوان به خاطر گرانی کاغذ، به ۱۴۰ جلد رسیده است.» (مصاحبه با ناشران، پیرو نامه‌ای به شماره ۱/۱۸۴۶۶۴/۱۴۰۱).

کشورهای برتر جهان در این زمینه برخوردار است، اما در شاخص شمارگان کتاب ضعف آشکار دارد. نمودار ۳، روند رو به رشد عناوین کتاب را به تفکیک سال‌های متمادی نشان می‌دهد. براساس این آمار، در مجموع تعداد عناوین کتاب در ایران از سال ۱۳۷۰ تا سال ۱۴۰۰ سیری صعودی داشته است.

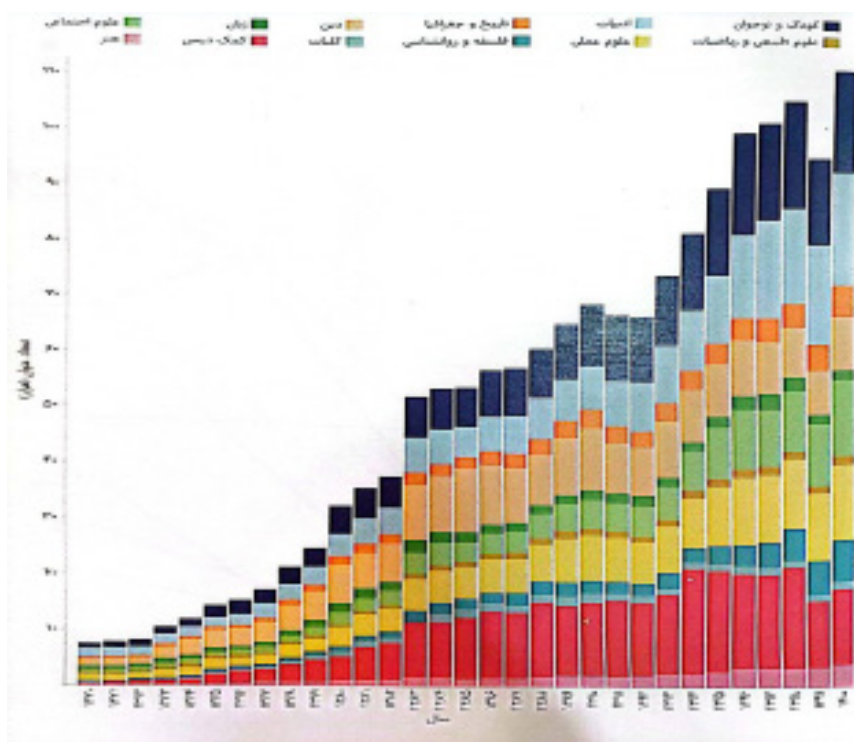
۲. علل سیاسی-تقنینی

۲-۱. روند نزولی شمارگان کتب در کنار روند رو به رشد

عناوین

نشر ایران در شاخص «تعداد عناوین جدید» از ارقامی نزدیک به

نمودار ۳. تعداد عناوین کتاب به تفکیک موضوع و سال

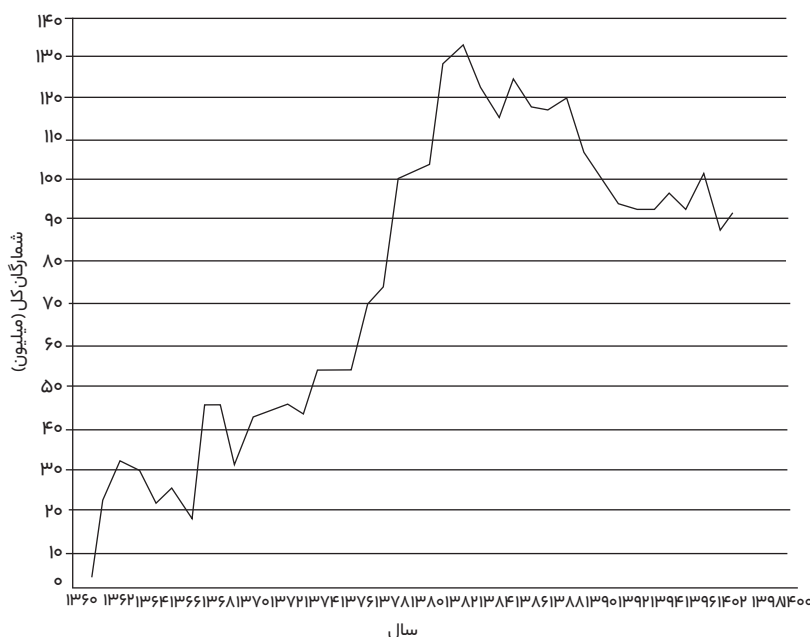

منبع: [۱۰]

همچنین نمودار ۴، روند شمارگان کتاب را از سال ۱۳۷۰ تا سال ۱۴۰۰ نمایش می‌دهد. روند شمارگان کتاب، تا سال ۱۳۸۵ به صورت صعودی افزایش پیدا کرده و بعد از آن به صورت متناوب روند نزولی دارد.

نمودار ۴. روند شمارگان کتاب به تفکیک سال

شمارگان بسیار اندک (و به تبع مخاطبین اندک) خواهند داشت.

۲-۲. پراکندگی نامتوازن صنعت نشر در نقاط مختلف کشور (کتاب‌فروشی‌ها، ناشران)

همان‌طور که در جدول ۶، مشاهده می‌شود، اکثر کتاب‌های سال ۱۴۰۱ در تهران منتشر شده است. این موضوع بیانگر تمرکز تولید و توزیع کتاب در تهران و عدم دسترسی کتاب‌فروشی‌های مستقر در شهرستان‌ها به بخش اعظم کتاب‌های منتشر شده است و این عاملی است که مانع دسترسی مصرف‌کنندگان در شهرستان‌ها به محصول نهایی صنعت نشر می‌شود. همچنین استان‌های تهران و قم به ترتیب با ۴۷۹ و ۲۶۱۷ عدد ناشر و استان‌های کهگیلویه و بویراحمد و هرمزگان به ترتیب با ۵ و ۷ عدد ناشر، بیشترین و کمترین تعداد ناشران را در خود دارند.

دلایل مختلفی را می‌توان برای افزایش تعداد عناوین و در عین حال کاهش شمارگان کتب، بیان کرد. برای نمونه، چاپ کتب رزومه‌ای بی‌کیفیت و شبه‌کتاب توسط ناشران، به جهت اهداف اقتصادی و اخذ هزینه از نویسندگان، یکی از مهم‌ترین دلایل این عدم تعادل و عدم تناسب در سال‌های اخیر است.^۱ توضیح اینکه، برخی از ناشران سودجو وجود دارند که از تمایل و رغبت نویسندگان جوان، نوپا و یا نیازمند به تهیه رزومه، برای چاپ و نشر آثارشان، استفاده کرده و در قبال اخذ مبالغی قابل توجه از این نویسندگان، اقدام به چاپ و نشر محدود این آثار می‌کنند. در این روال، کافی است که نویسندگان هزینه مورد نظر را پرداخت کنند، آنگاه اثرشان بدون داوری و غالباً با کیفیتی پایین‌تر از حد مقبول، با شمارگان محدود و بسیار اندک، توسط این ناشران چاپ شود. کتبی که بر تعداد عناوین منتشر شده در هر سال خواهند افزود، اما

۱. جلسه در تاریخ ۱۴۰۱/۰۹/۲۶ در محل مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی با کارشناسان حوزه کتاب و کتاب‌خوانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

جدول ۶. سهم کشوری هر استان در صنعت نشر، در شش ماه نخست سال ۱۴۰۱

استان	تعداد عناوین	تعداد شمارگان کل	سهم کشوری نشر (درصد)
تهران	۳۶۰۳۰	۳۵۱۲۴۶۷۵	۷۱٫۶۶
قم	۳۷۳۵	۵۳۳۲۱۴۵	۷٫۴۳
خراسان رضوی	۱۷۷۹	۲۱۱۲۴۷۰	۳٫۵۴
آذربایجان شرقی	۱۱۲۲	۹۶۳۰۰۰	۲٫۲۳
البرز	۱۰۸۲	۷۳۶۷۶۵	۲٫۱۵
اصفهان	۸۵۴	۷۱۶۷۳۰	۱٫۷۰
قزوین	۵۹۳	۵۵۹۴۰۰	۱٫۱۸
گیلان	۵۸۶	۳۷۹۷۲۴	۱٫۱۷
مازندران	۴۶۶	۳۹۱۴۳۰	۰٫۹۳
فارس	۴۳۴	۳۵۰۴۷۰	۰٫۸۶
اردبیل	۳۰۴	۲۳۷۷۲۵	۰٫۶۰
کردستان	۲۸۵	۲۳۰۳۱۰	۰٫۵۷
آذربایجان غربی	۲۷۵	۲۳۰۵۰۰	۰٫۵۵
کرمان	۲۶۳	۲۵۷۸۰۰	۰٫۵۲
گلستان	۲۶۲	۱۳۷۵۴۰	۰٫۵۲
خوزستان	۲۵۹	۲۲۵۸۵۰	۰٫۵۲
خراسان شمالی	۲۴۳	۱۷۱۲۲۰	۰٫۴۸
مرکزی	۲۲۰	۱۹۶۱۵۰	۰٫۴۴
ایلام	۲۱۸	۱۹۸۹۵۰	۰٫۴۳
لرستان	۲۰۳	۱۸۳۵۵۰	۰٫۴۰
کرمانشاه	۱۵۳	۱۲۸۳۰۰	۰٫۳۰
همدان	۱۴۴	۹۳۷۰۰	۰٫۲۹
بوشهر	۱۳۷	۱۰۲۲۵۰	۰٫۲۷
یزد	۱۳۷	۹۵۶۹۰	۰٫۲۷
سیستان و بلوچستان	۹۷	۴۱۱۶۰	۰٫۱۹
سمنان	۹۵	۶۳۰۰۰	۰٫۱۹
هرمزگان	۸۸	۵۴۷۰۰	۰٫۱۸
زنجان	۸۳	۷۱۹۹۶	۰٫۱۷
خراسان جنوبی	۵۹	۴۶۵۵۰	۰٫۱۲
چهارمحال و بختیاری	۵۲	۲۸۲۰۰	۰٫۱۰
کهگیلویه و بویراحمد	۱۹	۱۱۶۰۰	۰٫۰۴

منبع: [۳]

۲-۲. عدم تناسب تعداد کل کتاب‌فروشی‌های کشور نسبت به تعداد ناشران دارای مجوز نشر
جدول ۷، آمار تعداد کل ناشران دارای مجوز انتشار (ناشران فعال و غیرفعال)، طی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۹ را نشان می‌دهد.

جدول ۷. تعداد کل ناشران دارای مجوز انتشار، طی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۹

سال	تعداد کل ناشران
۱۳۸۱	۴۳۶۷
۱۳۸۵	۵۹۷۸
۱۳۹۰	۱۰۶۲۱
۱۳۹۱	۱۰۹۳۹
۱۳۹۲	۱۱۵۱۳
۱۳۹۳	۱۲۲۳۴
۱۳۹۴	۱۲۹۵۵
۱۳۹۵	۱۳۴۵۶
۱۳۹۶	۱۵۲۲۲
۱۳۹۷	۱۹۲۹۶
۱۳۹۸	۱۹۶۶۹
۱۳۹۹	۱۱۴۴۷

منبع: [۱۷]

تعداد کتاب‌فروشی‌ها به‌عنوان بخش مهمی از شبکه توزیع کتاب، بسیار بیشتر از تعداد تولیدکنندگان کتاب (ناشران) باشد و شبکه کارآمد کتاب‌فروشی‌ها به دیده‌شدن و توزیع هر چه بیشتر آثار تولید شده توسط ناشران کمک کنند.

بر این اساس، تعداد ناشران دارای مجوز نشر، از سال ۱۳۸۱ تا سال ۱۳۹۸ همواره صعودی بوده است، اما در سال ۱۳۹۹، این تعداد با کاهشی حدوداً ۸ هزار تایی روبه‌رو شده است. از طرف دیگر، براساس آخرین آمار موجود از تعداد کتاب‌فروشی‌های کشور [۱۸]، تعداد این کتاب‌فروشی‌ها در سال ۱۳۹۹ به ۸۰۲۱ عدد می‌رسد. این بدان معناست که با وجود کاهش تقریباً ۸ هزار تایی تعداد ناشران در سال ۱۳۹۹، باز هم تعداد کتاب‌فروشی‌های موجود در کشور ۳۴۲۶ عدد کمتر از تعداد ناشران دارای مجوز انتشار است. این در حالی است که در وضعیت بهینه و مطلوب باید

۲-۴. افزایش قابل توجه تعداد ناشران غیرفعال
در جدول ۸، به تفکیک، تعداد ناشران فعال و غیرفعال از سال ۱۳۸۱ تا سال ۱۳۹۹ درج شده است.

جدول ۸. نسبت تعداد ناشران غیرفعال به ناشران فعال

سال	تعداد کل ناشران	تعداد ناشران فعال	تعداد ناشران غیرفعال	نسبت ناشران غیرفعال به ناشران فعال
۱۳۸۱	۴۳۶۷	۳۰۱۵	۱۳۵۲	۰٫۴۴
۱۳۸۵	۵۹۷۸	۳۴۵۷	۲۵۲۱	۰٫۷۲
۱۳۹۰	۱۰۶۲۱	۳۸۶۵	۶۷۵۶	۱٫۷۴
۱۳۹۱	۱۰۹۳۹	۳۸۵۴	۷۰۸۵	۱٫۸۳
۱۳۹۲	۱۱۵۱۳	۳۹۸۴	۷۵۲۹	۱٫۸۸
۱۳۹۳	۱۲۲۳۴	۴۱۴۰	۸۰۹۴	۱٫۹۵
۱۳۹۴	۱۲۹۵۵	۴۱۴۷	۸۸۰۸	۲٫۱۲
۱۳۹۵	۱۳۴۵۶	۴۱۶۷	۹۲۸۹	۲٫۲۲
۱۳۹۶	۱۵۲۲۲	۴۳۰۶	۱۰۹۱۶	۲٫۵۳
۱۳۹۷	۱۹۲۹۶	۴۴۳۲	۱۴۸۶۴	۳٫۳۵
۱۳۹۸	۱۹۶۶۹	۴۳۵۱	۱۵۳۱۸	۳٫۵۲
۱۳۹۹	۱۱۴۴۷	۴۳۲۲	۷۱۲۵	۱٫۶۴

منبع: [۱۷]

در جدول ۹، نیز تعداد ناشران به تفکیک تعداد عنوان کتاب منتشر شده در سال، در بازه زمانی سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۹ آورده شده است.

جدول ۹. تعداد ناشران به تفکیک تعداد عنوان کتاب منتشر شده در سال

سال	جمع	تعداد کتاب					
		۵ تا ۱	۶ تا ۱۰	۱۱ تا ۳۰	۳۱ تا ۵۰	۵۱ تا ۱۰۰	بیش از ۱۵۰
۱۳۹۴	۴۱۴۷	۱۸۸۹	۷۵۹	۹۲۵	۲۷۲	۱۸۸	۵۷
۱۳۹۵	۴۱۶۷	۱۸۴۸	۷۲۶	۹۴۷	۳۰۳	۱۹۳	۶۲
۱۳۹۶	۴۳۰۶	۱۷۸۵	۷۰۷	۱۰۷۳	۳۳۹	۲۳۹	۶۷
۱۳۹۷	۴۵۴۸	۱۸۸۰	۷۵۷	۱۱۵۰	۳۵۳	۲۵۹	۵۵
۱۳۹۸	۴۳۵۱	۱۷۸۷	۶۸۶	۱۱۰۸	۳۲۷	۲۷۶	۶۶
۱۳۹۹	۴۳۲۲	۱۸۲۴	۷۸۹	۱۰۱۱	۲۹۵	۲۳۴	۶۷

منبع: [۱۷]

یک ناشر را در جامعه و در بازار نشر و کتاب ایفا کنند، زیرا اساساً به منظور استفاده از یارانه‌های دولتی اقدام به اخذ مجوز کرده‌اند. این ناشران در طول سال، اقدام به چاپ تعداد اندکی عنوان کرده تا مجوز انتشارات خود را حفظ کنند.

۵-۲. آسیب‌های مربوط به شیوه‌های تخصیص یارانه به حوزه کتاب

در حال حاضر پرداخت یارانه جزو شرح وظایف «معاونت امور مطبوعاتی و اطلاع‌رسانی» و «معاونت فرهنگی» وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است. در ادامه به اصلی‌ترین یارانه‌های بخش کتاب و نقد آنها پرداخته خواهد شد.

۱-۵-۲. کاغذ ارزان

در چند سال گذشته وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی براساس شمارگان کتاب‌های منتشر شده، سهمیه کاغذ ارزان قیمت وارداتی در اختیار ناشران قرار می‌دهد. در سال گذشته حدود ۱۱۰ هزار عنوان کتاب چاپ شد [۱۰] که جدول ۱۰، مقدار کاغذ تخصیص داده شده به این تعداد کتاب در سال ۱۴۰۰ را نشان می‌دهد و در سال‌های اخیر بیشترین دریافت کاغذ یارانه‌ای را ناشران دولتی داشته‌اند.^۲ داده‌های منتشر شده توسط خانه کتاب و ادبیات ایران در وب‌گاه توزیع کاغذ نیز مؤید همین امر است.

براساس داده‌های جدول ۸، تعداد ناشران در طول سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۸ به صورت مداوم در حال افزایش است. در این میان، اگر ناشران به دو دسته فعال و غیرفعال تقسیم شوند، این افزایش در گذر زمان مربوط به ناشران غیرفعال بوده و رشد ناشران فعال نسبت به ناشران غیرفعال بسیار جزئی و چشم‌پوشیدنی است. منظور از ناشران غیرفعال، ناشرانی هستند که اقدام به انتشار کتابی نکرده‌اند. در مقابل، ناشران فعال ناشرانی هستند که کتاب منتشر می‌کنند، اما از نظر تعداد کتب منتشر شده با هم متفاوت هستند. تعداد ناشران فعال براساس انتشار کتاب‌هایشان در سال‌های مختلف، در جدول ۹، نمایش داده شده است. همچنین از جدول حاضر بر می‌آید که بیش از ۸۰٪ از ناشران فعال، کمتر از ۳۰ عنوان کتاب منتشر شده دارند.

شایان ذکر است، انگیزه دریافت یارانه دولتی از طریق اخذ مجوز انتشارات، یکی دیگر از علل افزایش تعداد ناشران غیرفعال در سال‌های اخیر بوده است.^۱ توضیح این‌که، برخی افراد سودجو به قصد استفاده از یارانه‌های دولتی مانند کاغذ ارزان قیمت، انواع وام‌های کم‌بهره‌ای که دولت به ناشران اختصاص می‌دهد و معافیت‌های مالیاتی، اقدام به ثبت صوری انتشارات و اخذ مجوز نشر از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی می‌کنند، اما این ناشران هیچ‌وقت قرار نیست که در عمل رسالت و وظیفه

۱. مطالب مذکور در جلسه‌ای که پیرو نامه‌ای به شماره ۱۴۰۱/۱۸۳۲۰۷ در تاریخ ۱۴۰۱/۰۹/۲۶ در محل مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی با کارشناسان حوزه کتاب وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۲. بنابر اظهارات رضائی، مدیرعامل خانه کتاب و ادبیات ایران در مصاحبه با روزنامه همشهری در تاریخ ۱۴۰۱/۱۰/۱۰ <https://bvn.ir/nv78675>

جدول ۱۰. مقدار کاغذ تخصیص داده شده به ناشران در سال ۱۴۰۰

نوبت تخصیص	تعداد ناشران	کمترین و بیشترین بند کاغذ تخصیص داده شده	نوع کاغذ تخصیصی
آذرماه ۱۴۰۰	۱۳۸	۱ تا ۱۰۰۰ بند	تحریر
دی‌ماه ۱۴۰۰	۲۳۱	۲ تا ۱۰۶۸ بند	تحریر
بهمن‌ماه ۱۴۰۰	۱۸۷	۱ تا ۵۰۰ بند	تحریر
اسفندماه ۱۴۰۰	۲۴۰	۱ تا ۷۵۰ بند	تحریر

منبع: [۱۹]

کتاب توزیع می‌کند که دارند آن می‌تواند با مراجعه به کتاب‌فروشی‌ها معادل آن کتاب خرید کند و ناشر نیز با مراجعه به بانک، معادل ریالی ارزش بُن‌ها را دریافت می‌کند. این سیاست که به منظور افزایش قدرت خرید کتاب در میان اقشار گوناگون جامعه، اتخاذ می‌شود، در عمل با مشکلاتی روبه‌رو است. مشکل عمده بُن کتاب این است که گروه‌های هدف به خوبی انتخاب نمی‌شوند. در حال حاضر بخشی از شیوه پرداخت بُن مبهم بوده و پرداخت آن ضابطه مشخصی ندارد و سالیانه به صورت هدیه‌ای از سوی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در بین سازمان‌ها و افراد گوناگون به میزان متفاوتی تقسیم می‌شود و از آنجا که گروه‌های هدف با ضابطه مشخص و به‌درستی انتخاب نشده‌اند؛ بُن کتاب به هدر می‌رود. بُن کتاب را می‌توان مانند سایر اوراق بهادار فروخت. تجربه نشان داده بُن‌هایی که سال‌هاست به کارمندان دولت داده می‌شود خرج کتاب نمی‌شود، بلکه برای مثال در خیابان انقلاب (مرکز اصلی حضور ناشران)، دلالت بُن را با ۱۰٪ تخفیف از مردم می‌خرند و با مراجعه به بانک کل پول آن را دریافت می‌کنند.^۲ مواردی مانند حمایت از خرید کتب خارجی توسط دانشجویان و اساتید و اهل قلم و کمک به مصرف‌کنندگان از طریق تخفیف در بهای کتاب‌ها در نمایشگاه، نمونه‌هایی از این نوع یارانه هستند.

۳-۵-۲. معافیت مالیاتی

معافیت مالیاتی یکی از راه‌های حمایت از فرهنگ در برخی از کشورهاست (مانند انگلیس، ایرلند، مالزی) (رک. ترابی فر و تجریش، ۱۳۹۸). در ایران نیز قانون معافیت مؤسسات انتشاراتی و کتاب‌فروشان از پرداخت مالیات، در تاریخ ۱۳۸۰/۰۲/۰۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. به‌موجب ماده واحده قانون «معافیت مؤسسات انتشاراتی و کتاب‌فروشان از پرداخت مالیات» ناشران و فروشندگان کتاب و مطبوعات اعم از اشخاص حقیقی و حقوقی که دارای مجوز فعالیت از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی هستند و همچنین نویسندگان، مترجمین، ویراستاران، گرافیست‌ها و سایر پدیدآورندگان آثار فرهنگی

فرایند اعطای این گونه از یارانه، با آسیب‌هایی روبه‌رو بوده و به اقتصاد کتاب لطمه وارد می‌کند. برای مثال همان‌طور که پیش از این نیز بیان شد، تعداد کثیری از ناشران دارای مجوز نشر در ایران، غیرفعال بوده و در طول سال اقدام به انتشار عناوین بسیار اندکی می‌کنند که به اذعان بسیاری از صاحب‌نظران و یا افراد فعال در بازار کاغذ، بخشی از این ناشران، ناشرانی هستند که به انگیزه دریافت کاغذ یارانه‌ای ارزان قیمت و فروش آن در بازار آزاد، اقدام به اخذ مجوز نشر کرده‌اند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که بخشی از تعدد بسیار زیاد ناشران در ایران، در نسبت با متوسط تعداد ناشران در کشورهای برتر حوزه نشر، مربوط به این گونه ناشران است. برای نمونه در بخشی از مصاحبه خبرنگار روزنامه جام‌جم با یکی از فروشندگان کاغذ در خیابان ظهیرالاسلام شهر تهران،^۱ که به تهیه گزارش میدانی از این معضل پرداخته، آمده است:

«فروش کاغذ با حواله دولتی توسط ناشران چقدر رواج دارد؟»

خیلی! در آوردن ته و تویش کاری ندارد. همین الان بروید در این مغازه‌های ظهیرالاسلام بگویید حواله کاغذ دارم. بگویید ۲۰۰ بند کاغذ ۷۰ در ۱۰۰ دارم، ببینید می‌خرند یا نه؟! ناشر، حواله دولتی را متوسط بندی ۱۵۰ هزار تومان از ارشاد می‌گیرد و می‌آورد توی بازار و ۴۵۰ تا ۵۰۰ هزار تومان به فروش می‌رساند. یک‌ماه قبل یکی از ناشران آمد و گفت ۶ پالت حواله دارم و می‌خواهم ۲ پالت آن را بفروشم. هر پالت تقریباً ۲۱ بند کاغذ است. پرسیدم چرا می‌خواهی بفروشی؟ گفت پول خریدش را ندارم! ۲ پالت را به من فروخت و پول ارشاد را داد و ۴ پالت بقیه برایش مجانی و رایگان افتاد. از من حدود ۱۸ میلیون تومان پول گرفت و رفت با پول من، پول ۶ پالت حواله دولتی را به ارشاد داد. ببینید دارد چه بلایی سر کاغذی می‌آید که قرار بود بازار کاغذ را تنظیم کند و جلوی افزایش قیمت کتاب را بگیرد تا به مصرف‌کننده فشاری وارد نشود.» [۲۰]

۳-۵-۲. بُن‌های کتاب و کمک‌هزینه خرید کتاب

هر ساله وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی اوراق بهاداری را به‌عنوان بُن

۱. خیابان ظهیرالاسلام در شهر تهران، محل یکی از اصلی‌ترین بازارهای کاغذ و مقوا در استان تهران است.
۲. برای نمونه، رک: مصاحبه خبرنگار خبرگزاری ایسنا با یکی از ناشران:

درست است که ارشاد در معرفی اعضای هیئت و انتشار عناوین خریداری شده شفاف بر خورد کرده است، اما در نحوه خرید و معیارهای انتخاب کتاب‌ها شفافیت وجود ندارد، باید مشخص شود ارشاد به چه شیوه‌ای و با چه ملاکی خرید می‌کند، ملاک‌های مؤثر در خرید کتاب چیست و... اگر لیستی از این شیوه‌ها وجود داشته باشد، حمایت‌ها شفاف‌تر انجام خواهد شد و به مانند امروز ناشران کمتر از هیئت خرید گلایه خواهند داشت». [۲۲]

۵-۲. کتب سفارشی دستگاه‌ها به ناشران

همان‌طور که در نمودار ۵، نیز آورده شد، تعداد قابل توجهی از مجموع شمارگان کتب منتشر شده در هر سال را کتب ثابتی تشکیل می‌دهد که به سفارش دستگاه‌ها و نهادهای مختلف، مانند ادارات دولتی به ناشران سفارش داده می‌شوند. مراد از این نوع کتب، کتاب‌هایی هستند که غالباً حق تألیف نداشته و در فهرست عناوین جدید قرار نمی‌گیرند. این نوع سفارش کتب به ناشران توسط دستگاه‌ها و نهادها، به دلیل قطعیت به فروش رسیدن همگی شمارگان چاپ شده، می‌تواند به عنوان کمک و یا یارانه‌ای غیرمستقیم تلقی شود. مهم‌ترین سؤال در مورد حاضر نیز این است که نحوه و سازوکار انتخاب این ناشران توسط دستگاه‌های مربوطه چگونه است؟ پرواضح است که انتخاب شدن این ناشران توسط دستگاه‌ها و نهادهای مزبور، به معنای وارد کردن حجمی از اعتبار دولتی و یا نهادی به صندوق مالی ناشران مذکور و در نتیجه بهبود وضعیت اقتصادی این ناشران نسبت به سایر ناشران است [۵].

۶-۲. مسائل مربوط به ممیزی کتاب و ناشران

مصوبه «اهداف و سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب» در تاریخ ۱۳۶۷/۰۲/۲۰ توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب شد و سپس اصلاحات آن، با عنوان مصوبه اصلاحی «اهداف، سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب» در تاریخ ۱۳۸۹/۰۱/۲۴ به تصویب شورای مذکور رسید. براساس ماده (۴) مصوبه «اهداف و سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب» و به جهت اجرای صحیح اصل بیست و چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران^۱، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است که بر امر نشر و طبع کتاب نظارت نماید.

موضوع ممیزی کتب، همواره یکی از کانون‌های اعتراض برخی از ناشران و کارشناسان، به عنوان یکی از علل بحران اقتصاد کتاب بوده است. عمدتاً معترضین به این دسته از قوانین و سیاست‌ها، دو موضوع را مورد توجه قرار می‌دهند: نقد به اصل ممیزی پیشینی کتاب و سلیقه‌ای بودن ملاک‌های ممیزی. موضوع ممیزی پس از انتشار، اولین بار در سطح حکمرانی حوزه کتاب، در دولت یازدهم و مشخصاً توسط وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی وقت (۱۳۹۲/۰۶/۲۷) مطرح شد. برای نمونه، او در مصاحبه با مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، در پاسخ به ایده ممیزی

مکتوب از پرداخت مالیات بر درآمد موضوع فعالیت‌های مطبوعاتی و انتشاراتی معاف می‌باشند. این راه حمایت بر خلاف حمایت‌های دیگر مثل ارائه یارانه، هم از این نظر که بر «فعالیت» تعلق می‌گیرد نه به مؤسسه یا فرد و هم از این نظر که عمومی است، اهمیت داشته و نسبت به حمایت‌های دیگر احتمال انحراف آن پایین‌تر است، لکن برای این نوع یارانه نیز می‌توان آسیب‌هایی را متصور بود که باید به وسیله قانونگذاری صحیح از آنها جلوگیری کرد.

در ایران معافیت‌های مالیاتی زیادی وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به فعالیت‌های انتشاراتی و مطبوعاتی اشاره کرد. ویژگی مشترک قریب به اتفاق این معافیت‌های اعطایی در قوانین مالیاتی در ایران این است که عموماً غیر هدفمند، غیر مشروط و دائمی هستند. بررسی تجارب کشورهای مختلف در زمینه معافیت‌های مالیاتی نیز گویای همین دقت‌ها است. واکاوی این تجارب در اعطای معافیت به فعالیت‌های حوزه نشر در سایر کشورها، نشان می‌دهد که معافیت‌های قانونی اعطاشده به فعالیت‌های مزبور در کشور، سه ویژگی مهم هدفمندبودن، مشروطبودن و غیردائمی‌بودن را ندارد. وجود چنین معافیت‌های غیر هدفمندی موجب بروز پدیده خزش معافیت‌های مالیاتی (تلاش برای معاف شدن گروه‌های مختلف) و نیز افزایش عدم شفافیت در فعالیت‌های مذکور می‌شود؛ مسائلی که هم‌اکنون به دلیل دامنه گسترده معافیت‌ها در قانون مالیاتی ایران مشهود است. در واقع از یک طرف فعالیت‌های مختلف اقتصادی با استناد به معافیت سایر فعالیت‌ها به دنبال معاف بودن خود از پرداخت مالیات هستند و از طرف دیگر به اذعان فعالان عرصه نشر کشور، جریان وجوه در این عرصه غیر شفاف و نامعلوم است [۲۱].

۴-۵-۲. خرید کتاب از ناشران توسط دستگاه‌های دولتی

هیئت انتخاب و خرید کتاب اداره کل امور کتاب و کتاب‌خوانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به استناد بند «۱۲» ماده (۲) قانون اهداف و وظایف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و ماده (۳) آیین‌نامه نحوه پرداخت یارانه در حوزه نشر و مطبوعات مصوب سال ۱۳۸۸/۰۸/۱۳ هیئت دولت و با هدف توسعه کتاب‌خوانی در حوزه فرهنگ عمومی و همچنین حمایت از انتشار کتاب‌های مناسب بر مبنای آیین‌نامه انتخاب و خرید کتاب مصوب ۱۳۹۴/۱۱/۰۳، هر ساله بخشی از شمارگان بعضی از کتاب‌ها را که تحت عنوان «ارزشمند» طبقه‌بندی می‌شود، خریداری کرده و به کتابخانه‌ها اهدا می‌کند. یکی از اصلی‌ترین مشکلات این نوع از حمایت آن است که ضوابط خرید کتاب برای عموم روشن نبوده و شائبه آن وجود دارد که نوعی اعمال سلیقه و استفاده از روابط در فرایند این امر دخیل باشد. ضعف در شفافیت فرایند انتخاب و خرید کتاب، اعتراض ناشران را در پی داشته است. برای نمونه رئیس اتحادیه ناشران خراسان رضوی در این باره اظهار می‌دارد:

«به نظر من سیستم خرید هیئت کتاب شفاف و ضابطه‌مند نیست،

۱. «نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند، مگر آنکه مصلحت به مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشد.» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فصل حقوق ملت، اصل بیست و چهارم).

وجود داشته و به صورتی جدی نیز اجرا می‌شوند. برای مثال، براساس داده‌های منتشر شده توسط انجمن کتابخانه‌های آمریکا^۱ در سال ۲۰۲۱، ممیزی ۱۵۹۷ عنوان کتاب در آمریکا، تحت ۷۲۹ چالش ممنوعیت انتشار، به ثبت رسیده است، که این عدد، دو برابر ارقام سال ۲۰۲۰ بوده و بالاترین رقمی است که سازمان مزبور از سال ۲۰۰۰ ثبت کرده است.^۲ براساس تحلیل ارائه شده توسط انجمن قلم آمریکا،^۳ تمرکز ممیزی کتب در این کشور، طی دو سال گذشته (۲۰۲۲-۲۰۲۱)، بیشتر بر سه موضوع جوامع رنگین پوست، تاریخ نژاد پرستی در آمریکا و ناهنجاری‌های اخلاقی بوده است [۲۴]. از طرف دیگر، در جدول ۱۱، آمار کتاب‌های بررسی شده کشور طی سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۶ که از دفتر توسعه کتاب و کتاب‌خوانی^۴ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اخذ شده‌اند، آورده شده است:

کتاب در دولت وقت، بیان داشت:

«ممیزی قبل از نشر را بر می‌داریم. خود ناشر وقتی روی کتابی سرمایه‌گذاری می‌کند که سه‌هزار تیراژ (شمارگان) دارد، می‌داند اگر آن کتاب از چارچوب‌های قانونی خارج بشود سرمایه‌اش دچار مشکل می‌شود و مجبور می‌شود صفحاتی از کتاب را تغییر بدهد تا با ضوابط منطبق شود. لذا از همان اول ناشر این ضوابط را مراعات خواهد کرد. بعد نوبت ممیزی بعد از انتشار می‌رسد که آن‌هم باید در چارچوب قانون باشد. این کار باید توسط افراد صاحب‌نظر و اهل فکر صورت بگیرد و از خرده‌گیری و اعمال سلیقه‌ی شخصی خودداری شود.» (وب‌گاه مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۹۲). [۲۳]

در ارزیابی نقد به اصل ممیزی پیش از انتشار، باید بیان داشت که در اغلب کشورهای پیشرو در صنعت نشر، قوانین ممیزی پیشینی کتاب

جدول ۱۱. آمار کتاب‌های بررسی شده کشور طی سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۶

ردیف	موضوع	سال ۱۴۰۰	سال ۱۳۹۹	سال ۱۳۹۸	سال ۱۳۹۷	سال ۱۳۹۶
۱	تعداد کل کتاب‌های ثبت شده	۹۴۲۱۰	۸۷۳۷۴	۷۹۲۹۴	۷۷۷۹۷	۸۱۴۴۲
۲	تعداد کتاب‌های موافقت شده	۹۰۴۷۶	۸۵۵۷۰	۷۳۸۲۳	۷۰۹۸۳	۷۳۲۷۱
۳	تعداد کتاب‌های مشروط	۱۶۴۱۰	۱۴۵۵۹	۱۱۶۳۶	۱۰۳۱۲	۷۶۴۶
۴	تعداد کتاب‌های مغایر ضوابط نشر	۱۲۰۴	۱۴۸۲	۶۲۹	۵۷۹	۳۷۹

«بالاخره اظهار نظر درباره ممیزی هم سلیقه‌ای است. اینکه یک نفر بگوید در جایی سلیقه اعمال شده، بر چه مبنایی می‌گوید؟ براساس سلیقه خودش است که این حرف را می‌زند. آنچه در ممیزی اتفاق می‌افتاد، دو، سه موضوع است؛ اول اینکه نظارت بر محتوا باید وجود داشته باشد و در آن تردیدی نیست. دوم اینکه این نظارت باید ملاک‌ها و معیارها و چارچوب روشنی داشته باشد. ما باید ضوابط روشن تری را در حوزه ممیزی، در قسمت‌هایی که نداریم، تدوین کنیم که الان دوستان مشغول این کار هستند.» [۲۵].

اما قوانین و سیاست‌های ممیزی کتاب را از جنبه دیگری که مؤثر بر اقتصاد حوزه نشر است، می‌توان مورد انتقاد قرار داد. با جستجوی ساده در فضای مجازی^۵ و یا گذری در خیابان انقلاب تهران، تعداد کثیری از ناشران پیدا می‌شوند که فقط به جهت کسب سود اقتصادی، با اخذ هزینه‌های بالایی از نویسندگانی که به انگیزه‌هایی مانند تقویت رزومه پژوهشی، قصد چاپ کتاب خود را دارند، بدون هیچ داوری و ارزیابی

براساس آمار مذکور در جدول ۱۱، نسبت تعداد کتب ممیزی شده به کل کتب دریافتی توسط دفتر توسعه کتاب و کتاب‌خوانی، طی سال‌های ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰، به ترتیب ۰،۴٪، ۰،۷٪، ۰،۷٪، ۰،۷٪، ۰،۶٪ و ۱،۲٪ بوده است. به این ترتیب، هر چند که طی سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰، درصد ممیزی کتب نسبت به قبل از این سال‌ها افزایش یافته است، اما نمی‌توان از این موضوع به عنوان یکی از علل حادث بحران اقتصاد کتاب نام برد.

سلیقه‌ای بودن ملاک‌های ممیزی نیز، یکی دیگر از موضوعات کانونی اعتراض به قوانین ممیزی است. معترضان معتقدند که تفسیرپذیر بودن، مبهم و کیفی بودن ملاک‌های مطرح شده در متن قوانین این موضوع، موجب می‌شود که نحوه ممیزی در دولت‌های مختلف، براساس سلیقه‌های مختلف سیاسی تغییر نماید و عملاً به فرایندی سلیقه‌ای بدل شود.^۶ اظهارات معاون فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در دولت سیزدهم، در مصاحبه با روزنامه همشهری:

1. ALA (American Library Association)
2. <https://b2n.ir/h05760>
3. PEN American.

۴. داده‌های مذکور، پیرو نامه‌ای به شماره ۱۴۰۱/۱۸۴۶۶۴ توسط دفتر توسعه کتاب و کتاب‌خوانی معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ارائه شد. ۵. برای نمونه:

<https://b2n.ir/u95444>
6. <http://chap-ketab.ir/>

انتشار یافته و بدون طی کردن روال عادی تولید یک اثر علمی، فرهنگی، هنری و ادبی، به مرحله انتشار قانونی رسیده و از پالایشگر فرایند ممیزی به راحتی عبور می‌کنند؟ در همین راستا، نقد دیگر به فرایند ممیزی کتاب، تعداد بسیار زیاد کتب ترجمه‌ای در فهرست عناوین کتب هر سال است. در جدول ۱۲، تعداد عناوین کتب تألیفی و ترجمه‌ای و درصد رشد و یا کاهش آنها در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ آورده شده است.

جدول ۱۲. تعداد عناوین کتب تألیفی و ترجمه‌ای و درصد افزایش و یا کاهش آنها در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱

سال	تألیفی	ترجمه‌ای	درصد رشد یا کاهش
۱۴۰۰	۱۳۷۲۸	۵۹۱۴	۱۶٪ کاهش
۱۴۰۱	۱۳۸۸۰	۴۹۹۵	۱٪ افزایش

موسوم به کتب «زرد موفقیّت» است. آمار رسمی مربوط به این کتب نیز در دست نیست، اما براساس پژوهشی که در زمستان سال ۱۳۹۹، در نشریه «کتاب امروز»^۳ و بر پایه داده‌های تحلیل شده از وب‌گاه خانه کتاب و ادبیات ایران منتشر شده است، سهم کتاب‌های موفقیّت از کل عناوین منتشر شده در کشور در سه دهه اخیر افزایش چشمگیری داشته و از حدود ۰٫۱٪ در اواخر دهه ۱۳۶۰ و اوایل دهه ۱۳۷۰ با افزایش ۸ برابری به حدود ۰٫۸٪ در اواخر دهه ۱۳۹۰ رسیده است که از رونق بازار این کتاب‌ها در کشور خبر می‌دهد. در میان کتاب‌های موفقیّت حدود ۵۴٪ آنها ترجمه هستند [۲۷]. یقیناً رشد این سنخ از کتب آثار مستقیم و غیرمستقیم بر بازار کتاب، مانند تغییر ذائقه مخاطبان، خواهد داشت. بنابراین به نظر می‌رسد که عدم اتخاذ تدبیر مناسب در مواجهه با این سنخ، در فرایند ممیزی، یکی از علل اصلی رشد این کتاب‌ها (علی‌الخصوص نوع ترجمه‌ای آنها) بوده است.

۷-۲. جای خالی نهادهای مردمی و مستقل از دولت در کنشگری حوزه کتاب

براساس تحلیل داده‌های گردآوری شده از مجموع مصاحبه‌های فعالان و کارشناسان حوزه کتاب و همچنین بررسی متون سیاستی آن، وجود نهادهای مردمی و مستقل از دولت یکی از معیارهای اساسی حفظ چرخه حیات زیست‌بوم کتاب است، اگرچه در شرایط فعلی با وارد شدن بخش خصوصی به حوزه کتاب، اقدامات مختلفی توسط ایشان انجام می‌شود، اما این اقدامات محدود بوده و همچنان، عرصه‌های فراوانی وجود دارد که خالی از نهادهای واسط و غیروابسته به دولت است. به‌طور کلی نهادهایی که هم به اطلاع‌رسانی در عرصه کتاب بپردازند و هم با نقد کتب، بتوانند عرصه‌ای را برای معرفی و نقد و بازتاب کتاب خوب در بازار ایجاد کنند.

علمی و اصولی، هر کتابی را به چاپ می‌رسانند. اغلب این ناشران تمامی مجوزهای رسمی و قانونی را نیز دارا هستند. به اذعان مدیر دفتر توسعه کتاب و کتاب‌خوانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،^۱ تعداد قابل توجهی از عناوین کتب منتشر شده در هر سال، مربوط به این جنس از کتب است که البته آمار دقیقی از آنها در دست نیست. بنابراین سؤالی که مطرح است، این است که چرا در فرایند ممیزی فعلی، هنوز چنین کتبی اجازه

با وجود کاهش ۱۶ درصدی عناوین کتب ترجمه‌ای در سال ۱۴۰۰، باز هم تعداد قابل توجهی از عناوین منتشر شده در این سال، مربوط به کتب مذکور است. علی‌رغم این روند، در برخی از زیر محورهای آن، مانند حوزه بسیار پُر اهمیت کودک و نوجوانان، تعداد این نوع از کتب با شتابی قابل توجه رو به افزایش است، به نحوی که با گشتی در کتاب‌فروشی‌های کودک و نوجوان، حضور و گسترش این نوع از کتب و کم‌رنگ شدن کتب تألیفی در حوزه مزبور به چشم می‌آید. روند صعودی تألیف کتاب در حوزه کودک، از دهه ۱۳۷۰ شروع شد. دوران اوج‌گیری تألیف نیز مربوط به دهه ۱۳۹۰ است. ترجمه کتاب کودک روندی صعودی داشته، اما هنوز از تعداد تألیف سالیانه فاصله دارد. با این حال روند نسبت کتاب‌های تألیفی به ترجمه‌ای در این حوزه نزولی است، که این موضوع می‌تواند منجر به سبقت‌گرفتن کتاب‌های ترجمه‌ای از کتاب‌های تألیفی در آینده شود [۲۶].

با توجه به اینکه فرد در این سنین بیشترین اثرپذیری را از محتوا و محصولات فرهنگی مصرفی دارد، ضروری است که از او در این سنین ویژه در برابر محتوای ضد دینی و ضد اخلاقی حراست کرد و وی را در بستر ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی ایرانی-اسلامی و جهان‌بینی اسلامی تربیت نمود، این سؤال به وجود می‌آید که چرا خروجی فرایند ممیزی کتاب، منتشر شدن این تعداد قابل توجه از کتبی است که به اذعان کارشناسان این حوزه، سبک‌زندگی کودکان را تهدید می‌کند.^۲ گسترش کتب ترجمه‌ای در رده کودکان، یقیناً موجب ربودن بازار کتاب از دست نویسندگان و تولیدکنندگان داخلی شده و موجب چرخش اقتصاد بازار کتاب به نفع این نوع از کتب و رورکود بازار کتب داخلی خواهد شد.

نقد دیگر به فرایند ممیزی کتاب، مربوط به رشد فزاینده کتاب‌های

۱. جلسه مورخ ۱۴۰۱/۰۹/۲۳ در محل مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۲. برای نمونه، رک. خبرگزاری ایبنا، مصاحبه با زهرا مهاجری، نویسنده حوزه کودک و نوجوان.

۳. نشریه «کتاب امروز» وابسته به انتشارات علمی و فرهنگی است.

اندکی نسبت به کتب تولید شده توسط نویسندگان ایرانی، در کنار این کتب در ویتترین کتاب‌فروشی‌ها قرار می‌گیرند. در این هنگام است که مصرف‌کننده، قیمت ارزان کتب ترجمه‌ای را نیز به‌عنوان ملاک‌های انتخابی خود در نظر گرفته و در نتیجه اقبال به کتب تولید شده در داخل کمتر خواهد شد و در نهایت موجب تضعیف نویسندگان داخلی می‌شود. همچنین در مواردی، ناشر ایرانی بازاریابی کتاب خود را در خارج از کشور انجام داده و طرف خارجی قرارداد نیز فایل کتاب را از ناشر ایرانی دریافت کرده است، اما از پرداخت کامل حق نشر استنکاف ورزیده و در پاسخ به ناشر ایرانی، عدم عضویت ایران در کنوانسیون‌های حقوق نشر را بهانه نموده است. بنابراین با رعایت نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران و جهت حفظ حقوق تولیدکنندگان داخلی چه در بازار داخلی و یا خارجی، ضرورت دارد زیرساخت‌های حقوقی و قانونی در نظر گرفته شود.

۹-۲. ضعف در قالب‌های غیر چاپی کتاب

۹-۲-۱. ضعف در حوزه نشر الکترونیک داخلی

بر اساس آمار موجود تا سال ۱۴۰۲ در مجموع ۱۷۶۶۹۳۱ عنوان کتاب از خانه کتاب شایک اخذ کرده و منتشر شده‌اند [۲۸]. اما تعداد کتاب‌های الکترونیکی منتشر شده تا سال ۱۴۰۲، در حدود ۱۰۰ هزار عنوان برآورد شده است. از ۱۰۰ هزار عنوان کتاب الکترونیکی، بخش قابل توجهی مربوط به بخش خصوصی است (برای نمونه، کتاب‌خوان فیدیبو دارای ۶۲ هزار عنوان کتاب الکترونیکی است). [۲۹]

در سال ۲۰۱۹ بازار جهانی کتاب، رقم ۱۸٫۳ میلیارد دلار فروش کتاب الکترونیکی را ثبت کرد و نسبت به سال ۲۰۱۸ با رقمی حدود ۱۳ میلیارد دلار، رشد تقریباً ۴۰ درصدی داشته است. طبق آمارهایی که در سال ۲۰۱۹ منتشر شد، ۹٪ از فروش بازار کتاب جهان مختص کتاب الکترونیکی است [۵]. در سال ۱۳۹۶ گردش مالی کتاب الکترونیک در ایران، حدود ۲۰ میلیارد تومان بود، اما گردش مالی این نوع از کتب در سال ۱۴۰۱ به رقم ۲۵۰ میلیارد تومان رسیده است. میزان استفاده از کتاب الکترونیک به‌صورت سالیانه، رشدی حدوداً دو برابر داشته و در دوره کرونا این رشد به چهار برابر افزایش یافت. با این حساب، میزان اقبال به کتاب الکترونیک در هر سال رشد حدوداً دوبرابری را تجربه کرده است، اما مهم‌ترین مشکل در این حوزه، عدم ورود ناشران داخلی به نشر الکترونیک است. برای نمونه، در حال حاضر در حدود ۳۰ هزار عنوان کتاب در بستر یکی از برنامه‌های کاربردی وجود دارد، در حالی که بر اساس آمار موجود، قریب به ۱ میلیون و ۷۰۰ هزار عنوان کتاب در حدود چهل سال مجوز چاپ گرفته‌اند. در یک نظرسنجی از ناشران در سال ۱۴۰۰، ۷۶٫۹٪ از ناشران اذعان کرده‌اند که در حوزه کتب

کتب منتشر شده توسط این مؤسسات که تخصص و حرفه آنها نقد کتاب و درجه‌بندی آثار هنری و فرهنگی است، درجه‌بندی کیفی می‌شوند. اعتبار و مقبولیت این نهادها از جانب دولت نبوده، بلکه مرجعیت آنها در حوزه کتاب، ناشی از برجسته‌بودن بُعد کارشناسی آنها است. بنابراین این نهادها ضرورتاً باید مردمی باشند. این نهادها می‌تواند کار امتیازدهی به کتب‌های منتشر شده را انجام می‌دهند. برخی از نمونه‌های مشابه این مؤسسات و یا نهادها در سایر کشورها عبارتند از: شبکه‌های اجتماعی گوادریدز^۱، لایبرری تینگ^۲، بوک کراسینگ^۳ و لیتسی^۴. نبود و یا ضعف نهادهای مزبور، موجب تضعیف بُعد ترویجی و گفتمان‌سازی در ترویج کتاب و کتاب‌خوانی خواهد شد. در همین رابطه به دو نقل قول از فعالین حوزه نشر، اشاره خواهد شد:

«ما الان تا حد زیادی در کشور کتاب خوب و بدر را با هم قاطی داریم و کتاب خوب گم شده است و در واقع چهره غالب کتاب ایران، چهره کتاب‌سازی، کتاب زرد، کتاب‌های عامه‌پسند و این‌گونه است، یعنی خیلی اطلاع‌رسانی درستی از کتاب‌های با محتوا و تأثیرگذار نمی‌شود. یک معضل در بحث اطلاع‌رسانی، بانک‌های زیرساختی و دیتا بانک‌های کتاب است... یکی از مسائل دیگر، مربوط به نمایش کتاب و ویتترین درست کردن برای کتاب است. هر چند مؤسسه‌هایی درست شده، اما الان می‌توانم عرض بکنم که ما با بحرانی به‌عنوان ویتترین کتاب روبه‌رو هستیم.» (مصاحبه با مهدی فیروزان، مدیرعامل شهر کتاب رازی به نقل از نوری و کشفی، [۱۷:۱۳۹۴]، [۱۵])

«یکی از مسائل مهم این هست که ما جریان نقد قوی نداریم، یعنی ما در حوزه نقد کتاب نشست‌ها و جریان‌های قوی و درست و حسابی نداریم و کتاب‌ها به نقد کشیده نمی‌شوند و بازتاب فضای فاقد نقد می‌شود انتخاب‌میزی. یعنی شما اگر جریان نقد را تصحیح کرده باشید، آن وقت به‌طور طبیعی تمام مردم می‌خواهند جوابی به هم از طریق کتاب بدهند.» (مصاحبه با نجفعلی میرزایی، مدیرعامل خانه کتاب به نقل از نوری و کشفی، [۱۷:۱۳۹۴]، [۱۵])

۸-۲. مسائل ناشی از عدم رعایت حقوق نشر در سطح

بین‌الملل

بخشی از چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب به معضلات ناشی از عدم رعایت حقوق نشر در سطح بین‌الملل، چه توسط ناشران ایرانی و چه توسط طرف‌های خارجی باز می‌گردد. برای نمونه، برخی از ناشران ایرانی بزرگ‌ترین آثار تولید شده در دنیا را بدون پرداخت حق نشر آنها ترجمه کرده و وارد بازار ایران می‌کنند. طبیعتاً این آثار با هزینه بسیار

1. Goodreads Goodreads.Com
2. Librarything Librarything.Com
3. Bookcrossing Bookcrossing.Com
4. Litsy Litsy.Com
5. <https://b2n.ir/f14772>

کم‌توجهی و حمایت بسیار ناچیز دولت از ناشران کتب صوتی نسبت به ناشران کتب چاپی،^۵ تصورات نادرست سیاستگذاران درباره این نوع از کتاب^۶ (برای مثال اصالت دادن به نشر چاپی و غیراصیل دانستن نشر الکترونیک و صوتی)، نمونه‌هایی از عللی سیاستی-تقنینی هستند که مانع ظهور و بروز شایسته این ظرفیت در زیست‌بوم کتاب ایران می‌شوند.

۱۰-۲. ضعف بر نامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی

بر اساس جستجوهای انجام‌شده حداقل ۲۳ بر نامه کتاب‌خوان الکترونیکی ایرانی وجود دارد.^۷ بر اساس آمار میزان نصب فعال برنامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی در دو نرم‌افزار «گوگل پلی» و «بازار»،^۸ پرکاربردترین برنامه‌های کتاب‌خوانی ایرانی موجود، از میان ۲۳ برنامه، نرم‌افزارهای فیدیبو، کتاب‌راه و کتاب سبز هستند،^۸ اما بر اساس مصاحبه‌های صورت گرفته، ضعف برنامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی بخشی از معمای چهل‌تکه ضعف نشر الکترونیک در کشور بوده که در نهایت به‌عنوان یکی از چالش‌های اقتصادی بازار کتاب در ایران مطرح است. یکی از ناشران فعال در این باره بیان می‌دارد:

«تکنولوژی‌های ما در این زمینه مربوط به ۲۰ سال پیش هستند. انتشارات مک‌گرو هیل، ۱۰ سال پیش در سکوی (پلتفرم) خود به اساتید دانشگاه نام‌کاربری و رمز عبور داده و به ایشان اجازه اصلاح ثانویه آثارشان را می‌دهد. حالا ما در یکی از این ویترین‌های مجازی، کتابی را منتشر کردیم با عنوان «تنها در سامسون»، که خاطرات یک دانشجوی پزشکی بود که در ترکیه درس می‌خواند و به‌صورت اتفاقی با یک داعشی هم‌اتاقی شده بود. کتاب را که منتشر کردیم، با استقبال خوب مردم روبه‌رو شد، به‌نحوی که چاپ اول کتاب به‌سرعت تمام شد. پدر نویسنده با ما تماس گرفت. گفت دختر ما به اشتباه نام خودش، محل زندگی‌اش، نام داعشی موجود در کتاب را به‌صورت واقعی نوشته است و بیم این را دارم که دختر مرا ترور کنند. شما بیایید این اسامی را عوض کنید. ما هم رفتیم در چاپ دوم کتاب، اسامی را عوض کردیم. وقتی که از آن پلتفرم خواستیم که فایل را عوض کند، گفت که رکورد کتاب را پاک کنید و از اول کتاب را بارگذاری کنید! ما در جواب گفتیم که این کتاب اکنون در فهرست پر فروش‌های شما دیده شده و درباره آن نظر داده‌اند. آنها هم در نهایت گفتند که این کار امکان ندارد. آنها به‌خاطر قدیمی بودن تکنولوژی خود نتوانستند این کار را بکنند و هنوز بعد از ۱۰ سال اغلب این پلتفرم‌ها زیان‌ده هستند»^۱.

الکترونیکی تولید ندارند [۳۰]. به همین دلیل، ضعف ورود ناشران به حوزه کتب الکترونیک را می‌توان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های حوزه کتب الکترونیک دانست. برای مثال، انتشارات علمی و فرهنگی ۵۰۶۲ عنوان کتاب دارد که از این تعداد فقط ۸۴۲ عدد (معادل ۱۶٫۶٪ کل کتب آن) در سکوی (پلتفرم) فیدیبو قرار دارند.^۱

۹-۲. ضعف در حوزه کتب صوتی

در یک دهه گذشته بالغ بر ۲۹ نرم‌افزار کتاب صوتی در ایران راه‌اندازی شده است.^۲ بر اساس جستجوهای انجام‌شده، آماری دقیق و رسمی و جامع درباره تعداد و نحوه عملکرد این نرم‌افزارها در دسترس نیست، اما در این میان، نرم‌افزار فیدیبو، طی ۲ سال گذشته، به‌صورت کلی گزارش‌هایی را منتشر کرده که بخش‌هایی از آنها مربوط به نشر صوتی این نرم‌افزارهاست. بر اساس آمار نصب فعال این نرم‌افزارها در دو بستر «گوگل پلی» و «بازار»، فیدیبو، کتاب‌راه و ایران صدا، هر کدام با فاصله ۱ میلیون نصب فعال، پر مخاطب‌ترین نرم‌افزارهای فعال در زمینه نشر کتب صوتی هستند. بر اساس مصاحبه‌های انجام‌شده، بسیاری از ناشران در حیطه انتشار کتب صوتی فعالیتی ندارند و در نظر سنجی سازمان فرهنگ، هنر و ارتباطات از ناشران، ۸۹٫۱٪ اذعان کرده‌اند که در حیطه کتب صوتی، فعالیت و تولیدی ندارند [۳۰]. برای نمونه، به اذعان مدیر عامل نشر علمی و فرهنگی، انتشارات مذکور تا دی ماه سال ۱۴۰۱ مطلقاً کتاب صوتی منتشر نکرده است.^۳ بر اساس گزارش منتشر شده در سال ۱۳۹۹ از عملکرد یکی از نرم‌افزارها، نسبت در صدی انواع محتواهای جدید پی‌دی‌اف، صوتی و ای‌پاب، در این سال به ترتیب ۶۴٪، ۱۴٪ و ۲۲٪ بوده است. همچنین ۸۸٪ از ناشران همکار با این نرم‌افزار، صرفاً به انتشار محتوای متنی، ۳٪ صرفاً به انتشار محتوای صوتی و ۹٪ به انتشار محتوای متنی و صوتی پرداخته‌اند [۳۰]. همان‌طور که مشخص است، تعداد و مقدار کتب و محتوای صوتی، نسبت به کتب و محتوای متنی بسیار پایین بوده که طبیعتاً با ورود ۳ درصدی ناشران به انتشار محتوای صوتی هم‌بستگی داشته و در ترکیب با ضعف نرم‌افزارهای انتشار کتب صوتی، موجب دیر شکوفایی این ظرفیت در بازار کتاب ایران خواهد شد. این در حالی است که به اعتقاد بسیاری از اندیشمندان حوزه فرهنگ و ارتباطات [۷] و [۶]، فرهنگ ایرانیان بیش از آنکه نوشتاری باشد، شنیداری و دیداری بوده و قالب کتاب صوتی می‌تواند ابزاری برای انس بیشتر ایرانیان با کتاب باشد. به اعتقاد بسیاری از فعالین حوزه نشر صوتی، عواملی مانند عدم رعایت حق نشر این نوع از محتوا،^۴

۱. بیان شده در جلسه برگزار شده با ناشران در تاریخ ۱۴۰۱/۰۹/۲۳ در محل مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۲. مانند: ذهن، فیدیبو، واوخوان، بوکاپو، کاغذ صوتی، کوکتو، نوار، کتابچین، کتاب سبز، کتاب‌راه، آوانامه، فراکتاب، ایران صدا، کتابناک، تک‌بوک، پارس‌بوک، آتی‌بوک، ایران پیپر، آدیولیب، پاتوق کتاب، باهوک، گویا، کتاب، خلاصه، سبکتو، شنوتو، چکیدا، سماوا و غیره.

۳. مطرح‌شده توسط ناشران در جلسه‌ای پیرو نامه‌ای به شماره ۱۳۴۵۵۳/۱۳۴۰۰-۱۶۲۰-۸۲.

۴. برای نمونه: <https://b2n.ir/p44431>

۵. برای نمونه: <https://b2n.ir/f66596>

۶. برای نمونه: <https://b2n.ir/x12161>

۷. فیدیبو، کتاب سبز، کتاب‌راه، همراه نور، کانون، کتاب خوان انتشارات دانشگاه تهران، خوانا، کتاب‌خوان نشر ثالث، کتاب‌خوان دفتر نشر فرهنگ اسلامی، شیر کتاب، بوکاپو، پاتوق کتاب، کتاب‌خوان ققنوس، ذهن، فراکتاب، کتاب‌خوان مهر، کتاب‌خوان نشر افق، کتاب‌خوان نشر چشمه، کتاب‌خوان نشر نی، کتاب‌خوان انتشارات نگاه، کتاب‌خوان نبشت و کتابچین.

۸. بر اساس بررسی‌های صورت‌گرفته، برنامه کتاب سبز، بیش از ۵۰۰ هزار و فیدیبو و کتاب‌راه، بیش از یک میلیون نصب فعال داشته‌اند.

هستند و کتاب سبز کمترین میزان از ویژگی‌ها را داراست. در مورد دو معیار پشتیبانی فنی و جستجو، فیدیبو، کتاب‌راه، بیشترین و کتاب سبز از کمترین میزان برخوردار هستند. در خصوص معیار پیشنهادها، فیدیبو، بیشترین و کتاب‌راه و کتاب سبز دارای کمترین میزان نسبت به آن دو هستند. برنامه‌های فیدیبو، کتاب‌راه و کتاب سبز از نظر رابطه کاربری در وضعیتی مشابه (۷۵٪) قرار دارند و بالاخره هزینه، حریم خصوصی، حق تألیف و ذخیره، معیارهایی هستند که در هر یک از برنامه‌های کتاب‌خوان مورد بررسی به میزان کامل (۱۰۰٪) دیده می‌شود.

بر اساس پژوهشی دانشگاهی که در سال ۱۴۰۰ انجام شد [۳۱]، برنامه کتاب سبز، فیدیبو و کتاب‌راه، به‌وسیله ۱۳۲ گویه فنی مورد ارزیابی و مقایسه قرار گرفتند. بر اساس این ارزیابی برنامه فیدیبو دارای ۹۵ ویژگی و کتاب‌راه دارای ۸۷ ویژگی، از میان ویژگی‌های فنی یک برنامه کتاب‌خوان خوب بودند. به‌منظور بررسی دقیق‌تر میزان برخورداری برنامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی از ویژگی‌های مورد نظر، مقادیر بر حسب درصد نشان داده شده که در جدول ۱۳، قابل مشاهده است. طبق این جدول، از نظر تنظیمات ظاهری، تعامل، پیمایش و اطلاع‌رسانی به کاربران، فیدیبو دارای بیشترین میزان از ویژگی‌ها

جدول ۱۳. میزان برخورداری برنامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی از ویژگی‌ها بر حسب درصد

ویژگی	فیدیبو	کتاب‌راه	کتاب سبز
تنظیمات ظاهری	۳۳٫۵۳	۳۳٫۳۳	۲۰٫۰۰
پشتیبانی فنی	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۸۵٫۷۱
جستجو	۴۲٫۸۵	۴۲٫۸۵	۲۸٫۵۷
تعامل	۸۱٫۲۵	۶۲٫۵۰	۴۳٫۷۵
هزینه	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰
پیمایش	۶۶٫۶۶	۱۰۰٫۰۰	۵۰٫۰۰
کارایی	۴۶٫۶۶	۴۰٫۰۰	۳۳٫۳۳
دسترسی	۸۲٫۳۵	۷۶٫۴۷	۷۰٫۵۸
محتوا	۶۶٫۶۶	۶۶٫۶۶	۵۵٫۵۵
حریم خصوصی	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰
حق تألیف	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰
پیشنهادها	۱۰۰٫۰۰	۵۰٫۰۰	۵۰٫۰۰
اطلاع‌رسانی به کاربران	۹۲٫۸۵	۸۵٫۷۱	۳۵٫۷۱
پیوندها	۱۶٫۶۶	۱۶٫۶۶	۰٫۰۰
ذخیره	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰	۱۰۰٫۰۰
رابطه کاربری	۷۵٫۰۰	۷۵٫۰۰	۷۵٫۰۰

منبع: [۳۱]

مصاحبه‌شوندگان، همچنین تقسیم وظیفه نکردن بین ناشران دولتی و غیردولتی را یکی از معضلات سیاستی اقتصاد نشر دانستند. برای نمونه، به اعتقاد یکی از ناشران، اساساً در ذهنیت سیاستگذاران و در سیاست‌های اتخاذی حوزه نشر، ناشران خصوصی نباید به‌عنوان رقیبی برای ناشران دولتی تلقی شوند و ضروری است که در تنظیم سیاست‌ها، بین وظایف و حیطه موضوعی ناشران خصوصی و دولتی تمایزات ایجاد کرد. به اعتقاد این ناشر، ناشران دولتی باید در حیطه‌هایی ورود کنند که ناشر خصوصی توان ورود به آن حیطه‌ها را ندارد. برای مثال، حیطه

۱۱-۲. فعالیت غیر تخصصی ناشران

عدم فعالیت تخصصی برخی از ناشران در بازار نشر ایران و ورود به حیطه‌های موضوعی غیر تخصصی خود، یکی دیگر از موضوعات مورد اشاره ناشران است. برای نمونه، به بیان یکی از ناشران تخصصی کودک و نوجوان که مورد مصاحبه قرار گرفت، برخی از ناشران که اساساً تاکنون فعالیتی در زمینه کتاب کودک و نوجوان نداشته‌اند، اکنون با انتشار برخی از کتب ترجمه‌ای و با تألیفی بی کیفیت این حوزه، باعث بی نظمی بازار نشر مزبور و کاهش رغبت خرید می‌شوند.^۱

۱. مطرح‌شده توسط ناشران در جلسه‌ای پیرو نامه‌ای به شماره ۱۳۴۵۵۳/۱۳۴۰۰-۱۶۲-۸۲.

انتقاداتی به قوانین موجود در زمینه حق نشر وارد است. اصلی‌ترین قانون موجود در نظام حقوقی ایران، قانونی تحت عنوان «قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان» بوده که مورخ سال ۱۳۴۸ به تصویب مجلس شورای ملی رسیده است. براساس این قانون، تنها مجازات بازدارنده، «حبس از سه‌ماه تا یک‌سال» تعریف شده است که متناسب با شرایط فعلی نیست. برای مثال، اگر یک استاد دانشگاه کتابی را به دانشجویهای خود معرفی کند و این کتاب کپی شده اثر یک نویسنده دیگر باشد، قاضی در مواجهه با چنین پرونده‌ای آیا باید استاد را روانه زندان نماید؟ یا می‌تواند با مجازاتی دیگر و متناسب با جایگاه وی، از جمله درج کتبی در پرونده شغلی او این مسئله را حل نماید؟ این مسئله و نابرابری مجازات با جرم صورت گرفته نشان می‌دهد که «قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان» که در سال ۱۳۴۸ در مجلس شورای ملی وضع شده است، باید متناسب با تحولات روز، به‌هنگام شود. از طرف دیگر، در زمان تصویب قانون مزبور، محیطی به نام فضای مجازی با امکانات ویژه آن وجود نداشته است و قانونگذار تأثیرات این فضا را در گسترش و تنوع‌بخشیدن به امر حقوق نشر در نظر نداشته است و طبیعتاً جرم‌انگاری لازم و متناسب با آن صورت نپذیرفته است. همچنین از تحلیل این قانون و قانون «ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی» که مصوب سال ۱۳۵۲ در مجلس شورای ملی است، می‌توان دریافت که گرچه این قوانین همچنان موجود و مورد استناد هستند، اما با توجه به وسعت حوزه حقوق متعلق به آثار ادبی و هنری و پیشرفت‌های بشری در سایر حوزه‌ها که بر نحوه نشر و عرضه آثار ادبی و هنری تأثیرات بسزایی دارند، قوانین فعلی کافی و مؤثر به‌نظر نمی‌رسند و از حقوق مؤلف و مترجم به‌صورت کامل حمایت نمی‌کنند. براساس ماده (۷) قانون «ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی»، اگر مترجمی کتابی را در ایران ترجمه کند و تکثیر غیرمجاز از آن اثر انجام شود، مجازاتش «سه‌ماه تا یک‌سال» حبس است که با توجه به سایر قوانین، قابلیت تبدیل به مجازات‌های جایگزین حبس را هم دارد [۳۲].

کتب نفیس، زمینه‌ای است که ناشران خصوصی توان چندانی برای ورود به آن ندارند. می‌توان در سیاست‌های اتخاذی، این حوزه را به‌صورت تخصصی به ناشران دولتی واگذار کرد و در عوض این ناشران به برخی دیگر از موضوعات که تمایز خاصی بین ورود ناشران خصوصی و دولتی نیست، ورود نکنند.^۱

۱۲-۲. معضل قاچاق کتاب

معضل «قاچاق کتاب» یکی دیگر از چالش‌های اشاره شده توسط ناشران است.^۲ شاید می‌توان ریشه اصلی اقبال به کتاب قاچاق را در دو امر دانست. در مرتبه اول اینکه، قاچاقچیان کتاب که برای تکثیر غیرقانونی کتاب‌ها هیچ حق تألیفی به نویسنده، مترجم، طراح جلد، صفحه‌آرا، ویراستار و نمونه‌خوان نمی‌پردازند و کتاب‌ها را به‌صورت رونوشت (آفست‌شده و کپی) منتشر می‌کنند، در نتیجه می‌توانند کتاب را با بهایی بسیار کمتر از ناشر اصلی اثر به‌دست مشتری برسانند. تخفیف‌هایی بیش از ۵۰٪ که باعث انگیزه خرید خریداران کتاب می‌شود. امر دوم، اقبال برخی مخاطبان به کتب قاچاق شده است. این امر سبب می‌شود مخاطبان کتاب بر مبنای ممیزی که بر کتاب‌ها اعمال می‌شود (حذف موارد مبتذل)، به سراغ همان کتاب از دست‌فروش بروند؛ دست‌فروشی که برای بازار گرمی مدعی می‌شود کتابش بدون سانسور (و البته شامل محتوای قبیح و ناپسند) است [۳۲].

براساس آمار موجود، حدود ۱۰٪ از بازار نشر کشور، مربوط به تکثیر و فروش غیرقانونی کتاب از مجاری غیررسمی است، البته باید به این آمار، میزان کتاب‌هایی را اضافه کرد که بدون مجوز در خارج از کشور چاپ و نشر و از مجاری مختلف وارد کشور می‌شوند و به‌صورت زیرزمینی به فروش می‌رسند. در این میان، ناشران هستند که خسارت‌های سنگینی به آنها وارد شده است. برای مثال، ۴۰ عنوان از کتاب‌های یک ناشر، آن‌هم در شمارگان بسیار بالا، در همین سال‌ها قاچاق شده است [۳۲].

۱. مطرح‌شده توسط ناشران در جلسه‌ای پیرو نامه‌ای به شماره ۱۳۴۵۵۳/۱۶۲۰۰-۸۲-۸۲.
۲. مطرح‌شده توسط ناشران در جلسه‌ای پیرو نامه‌ای به شماره ۱۳۴۵۵۳/۱۶۲۰۰-۸۲-۸۲.

نتیجه‌گیری

زمینه‌ای، سنخی از عوامل است که مربوط به کلیت خود زیست‌بوم فرهنگی-اجتماعی-اقتصادی جامعه ایران بوده و غالباً به صورت نهادینه شده در این زیست‌بوم قرار دارند و عمدتاً ناشی از اتخاذ سیاستی اختصاصاً مربوط به خود حوزه کتاب نبوده و بیشتر به صورت عارضی از دیگر حوزه‌ها، بر چرخه اقتصاد کتاب مؤثر هستند. این سنخ از علل در گزارش حاضر به دو دسته «علل فرهنگی-اجتماعی» و «علل اقتصادی» تقسیم شده‌اند. برخی از علل شناسایی شده در این حیطه عبارتند از: جدال فرهنگ مصرف رسانه‌های تصویر محور با فرهنگ مصرف رسانه‌های مکتوب در جامعه ایران، پایین بودن میزان سرانه مطالعه در ایران، تورم و کاهش توان خرید مردم.

دسته دوم از علل شناسایی شده، عواملی هستند که تحت عنوان «علل سیاسی-تقنینی» در گزارش حاضر معرفی شده‌اند. برخلاف علل زمینه‌ای، این دسته از عوامل اخلاک‌گر، مستقیماً برخاسته از شیوه سیاستگذاری در حوزه اقتصاد کتاب در دوره‌های مختلف هستند. عواملی مانند: پراکندگی نامتوازن صنعت نشر در نقاط مختلف کشور (کتاب‌فروشی‌ها، ناشران)، کم‌توجهی سیاستی به قالب‌های غیر چاپی نشر کتاب، مسائل ناشی از عدم رعایت حقوق نشر در سطح بین‌الملل. در ادامه، مبتنی بر احصا و ریشه‌یابی این علل اخلاک‌گر، به ارائه پیشنهادهایی پرداخته شده است.

در بسیاری از جوامع، چاپ و نشر کتاب، به صورت توأمان از جمله فعالیت‌های مهم فرهنگی و اقتصادی محسوب می‌شود. به دلیل اینکه کتاب، به عنوان مهم‌ترین و تخصصی‌ترین «رسانه دانش»، از طرفی در ارتقای سطح علم و فرهنگ عمومی جامعه اثر بسزایی داشته و از طرف دیگر، ابعاد اقتصادی آن، لوازم اشتغال، جذب سرمایه و درآمدزایی فعالان حوزه فرهنگ را فراهم می‌سازد، همواره مورد توجه سیاستگذاران، برنامه‌ریزان و متخصصان فرهنگ کشورها بوده است. همان‌طور که بیان شد، در سال‌های گذشته حوزه چاپ و نشر کتاب در ایران دستخوش فراز و نشیب‌های بسیاری بوده است که چالش‌هایی را برای بازیگران آن، به‌ویژه ناشران، ایجاد نموده و ادامه حیات فعالان اقتصادی آن را با تردید مواجه کرده است و کشور را از دستیابی به جایگاهی شایسته در حوزه کتاب در بین سایر کشورهای جهان بازداشته و اثرگذاری آن را در حوزه فرهنگ عمومی کشور مختل نموده است. طبیعتاً بهبود وضعیت کتاب در ایران و بهره‌گیری از ظرفیت این بخش از صنعت نشر، منوط بر بهبود چرخه اقتصادی آن بوده و همین امر نیز مستلزم به‌دست آوردن شناختی صحیح و مطابق با واقعیت مسائل و معضلات مربوط به فرایند اقتصادی کتاب است. بنابراین، گزارش حاضر به احصای چالش‌های اقتصادی حوزه کتاب پرداخت و به دو دسته از معضلات مربوط به آن دست یافت. دسته اول، چالش‌های اقتصادی کتاب در ایران، معضلاتی است که در گزارش حاضر با عنوان «علل زمینه‌ای» معرفی شدند. مراد از علل

پیشنهادهای سیاستی-تقنینی

محصولات فرهنگی تغییر کند. قانون برنامه چهارم، آخرین قانونی بود که از این اصلاح سخن به میان آورد. در سال‌های اخیر، براساس آمار موجود، قریب به ۳۰٪ از بودجه حمایتی معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به بودجه‌های حمایتی از مصرف‌کننده اختصاص داده شده است [۵]. بر این اساس، اغلب حمایت‌ها، مربوط به ابتدای زنجیره اقتصاد کتاب، یعنی حمایت از تولیدکننده بوده است. براساس آنچه که بیان شد، غالباً تخصیص بخش اعظم یارانه‌ها به ابتدای زنجیره اقتصاد کتاب با آسیب‌هایی روبه‌رو است. بنابراین پیشنهاد می‌شود:

در این بخش، پس از بررسی‌های آماری، تحلیلی و آسیب‌شناسی وضعیت اقتصاد نشر کتاب در ایران و ریشه‌یابی اصلی‌ترین معضلات موجود، به ارائه پیشنهاداتی در لایه‌های سیاستی و تقنینی آن پرداخته خواهد شد:

۱- تخصیص یارانه حوزه نشر به انتهای زنجیره اقتصاد کتاب (مصرف‌کنندگان)

براساس بند «ز» ماده (۱۰۴) قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دولت موظف شده بود که تا پایان سال ۱۳۸۸ نظام پرداخت یارانه‌ها را به‌نحوی اصلاح نماید که جهت‌گیری آن از کمک به تولیدکنندگان محصولات فرهنگی به سمت مصرف‌کنندگان

دولت به منظور رونق اقتصاد نشر، افزایش اشتغال در این حوزه، بهبود کیفیت کالاها و خدمات، رقابت‌پذیری، خلق منابع جدید، توزیع عادلانه محصولات و خدمات فرهنگی و ایجاد بستر مناسب برای ورود به بازارهای جهانی حوزه نشر و تأمین فضاهای کافی برای عرضه محصولات، نظام یارانه‌ای بخش نشر را با رویکرد تغییر نظام پرداخت یارانه از تولیدکننده به سمت مصرف‌کننده، برای کلیه اقشار جامعه ساماندهی کند. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است، ظرف ۶ ماه از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون، آیین‌نامه مربوط به این بند را تهیه و برای تصویب به هیئت وزیران ارسال نماید. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مکلف است، گزارش عملکرد اجرای این ماده، از قبیل یارانه تولیدکننده، یارانه مصرف‌کننده، اقدامات صورت گرفته و درصد تحقق اهداف صدر ماده را به صورت سالانه به کمیسیون فرهنگی مجلس شورای اسلامی ارائه نماید.

نیز در دامنه جغرافیایی گسترده‌ای حضور دارند. در نتیجه دارندگان حق، عملاً نمی‌توانند با تمامی مصرف‌کنندگان مذاکره کنند. از طرف دیگر استفاده‌کننده‌هایی مانند رادیو و تلویزیون هم نمی‌توانند برای هر اثری که استفاده می‌کنند به دنبال صاحب حق یا پدیدآورنده بگردند. از این رو مؤسسات مدیریت جمعی در حکم واسطه میان دارندگان حق و مصرف‌کنندگان تشکیل می‌شوند تا از طرف دارندگان حق، حقوق‌شان را اداره کنند. نبود این مؤسسات در نظام حقوق نشر کشور، بخشی از درآمد ممکن‌الاحصول نویسندگان و ناشران را از آنها سلب کرده است. با تأسیس این مؤسسات، هم اجرای قانون محکم‌تر خواهد شد و هم درآمد حقوق نشر نویسندگان افزایش خواهد یافت.^۱ بنابراین پیشنهاد می‌شود:

۲ تشکیل و تقویت سازمان‌های مدیریت جمعی حقوق ناشران و تولیدکنندگان کتاب

چارچوب حق نشر در کشورهای مختلف، براساس سه پایه «مدیریت»، «اجرا» و «قانون» شکل گرفته است. «قانون» حمایت از صاحب حق را به شیوه‌ای مناسب تدارک می‌بیند. «اجرا» ضمانتی است برای احقاق این حقوق و «مدیریت» در اساس، سازوکاری است که براساس آن صاحب حق و مصرف‌کننده می‌توانند از اثر بهره ببرند. «مدیریت» یعنی افراد به یک مؤسسات مدیریت جمعی اجازه جمع‌آوری منافع حاصل از حقوق‌شان را واگذار می‌کنند. ضرورت مدیریت حقوق از اینجا روشن می‌شود که حقوق پیش‌بینی شده متنوع هستند و مصرف‌کنندگان

آیین‌نامه و دستورالعمل تشکیل و اداره مؤسسات مدیریت جمعی در حکم واسطه میان دارندگان حق مالکیت معنوی و مصرف‌کنندگان توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و با همکاری وزارت دادگستری، تهیه شده و به تصویب هیئت وزیران می‌رسد.

لازم و کافی را نداشته و مشکلاتی مانند عدم رعایت حقوق نشر این تولیدکنندگان توسط طرف‌های خارجی را موجب می‌شود. علاوه بر این، انتشار آثار نویسندگان به زبان‌های دیگر اثر بسیار معناداری بر درآمد حاصل از حقوق نشر ایشان نیز دارد. بنابراین، پیشنهاد می‌شود:

۳ تشکیل معاهدات (کنوانسیون) حقوق نشر کشورهای اسلامی به پیشنهاد و میزبانی ایران

براساس آنچه که بیان شد، اصل حضور بین‌المللی تولیدکنندگان آثار فرهنگی به صورت کلی و تولیدکنندگان کتاب در ایران، پشتوانه قانونی

به منظور فراهم شدن زیرساخت‌های حقوقی تبادل فرهنگی در بین کشورهای اسلامی، هم‌افزایی و همگرایی فرهنگی و رونق بازار فرهنگی بین‌المللی معاهده‌ای (کنوانسیون) به پیشنهاد و میزبانی ایران در بین کشورهای اسلامی جهان تشکیل می‌شود.

ایران چاپ یا پخش یا نشر یا اجرا شده باشند و قبلاً در هیچ کشوری چاپ یا پخش یا نشر و یا اجرا نشده باشند». بنابراین قانون حاضر با شکافی جدی در خصوص حمایت از آثار مؤلفان ایرانی در خارج از کشور مواجه است. لذا پیشنهاد می‌شود که مورد مذکور به ماده (۲۲) قانون مزبور، در قالب یک تبصره به این نحو الحاق شود:

۴ اصلاح ماده (۲۲) قانون «حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان»

ماده (۲۲) قانون «حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان»، حمایت قانون مزبور را منحصر در آثاری می‌داند که «برای نخستین بار در

تبصره: آثار چاپ یا پخش یا نشر یا اجرا شده توسط مؤلفان ایرانی در خارج از کشور نیز مشمول این قانون هستند.

۵ تهیه نظام رتبه‌بندی ناشران

در حال حاضر رتبه‌بندی ناشران، بیش از آنکه مبتنی بر کیفیت عملکرد آنها باشد، براساس شاخص‌هایی غالباً کمی صورت می‌پذیرد و رتبه‌بندی کیفی ناشران، به اذعان معاون امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۴۰۰/۰۷/۱۱) و مدیر کل دفتر توسعه کتاب و کتاب‌خوانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۴۰۱/۰۵/۰۶)، هنوز صورت‌نی پذیرفته است.^۱ بنابراین پیشنهاد می‌شود:

۱. پیشنهاد مزبور از مقاله‌ای تحت عنوان «سیاست‌گذاری اقتصادی بخش فرهنگ؛ بررسی اثر سیاست تنظیمی کپی‌رایت بر درآمد نویسندگان ادبی در ایران» که در سال ۱۴۰۰ در فصلنامه اقتصاد و تجارت نوین منتشر شده اقتباس شده است.

آیین‌نامه نظام رتبه‌بندی کیفی و عملکرد ناشران توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تدوین و به تصویب هیئت وزیران رسیده و بخشی از یارانه‌های غیرمستقیم حوزه نشر کتاب (مانند معافیت مالیاتی ناشران برتر) از طریق تعیین رتبه ناشران در این رتبه‌بندی، تخصیص داده شود.

۶ شفاف‌سازی در شاخص‌های انتخاب و خرید کتاب توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

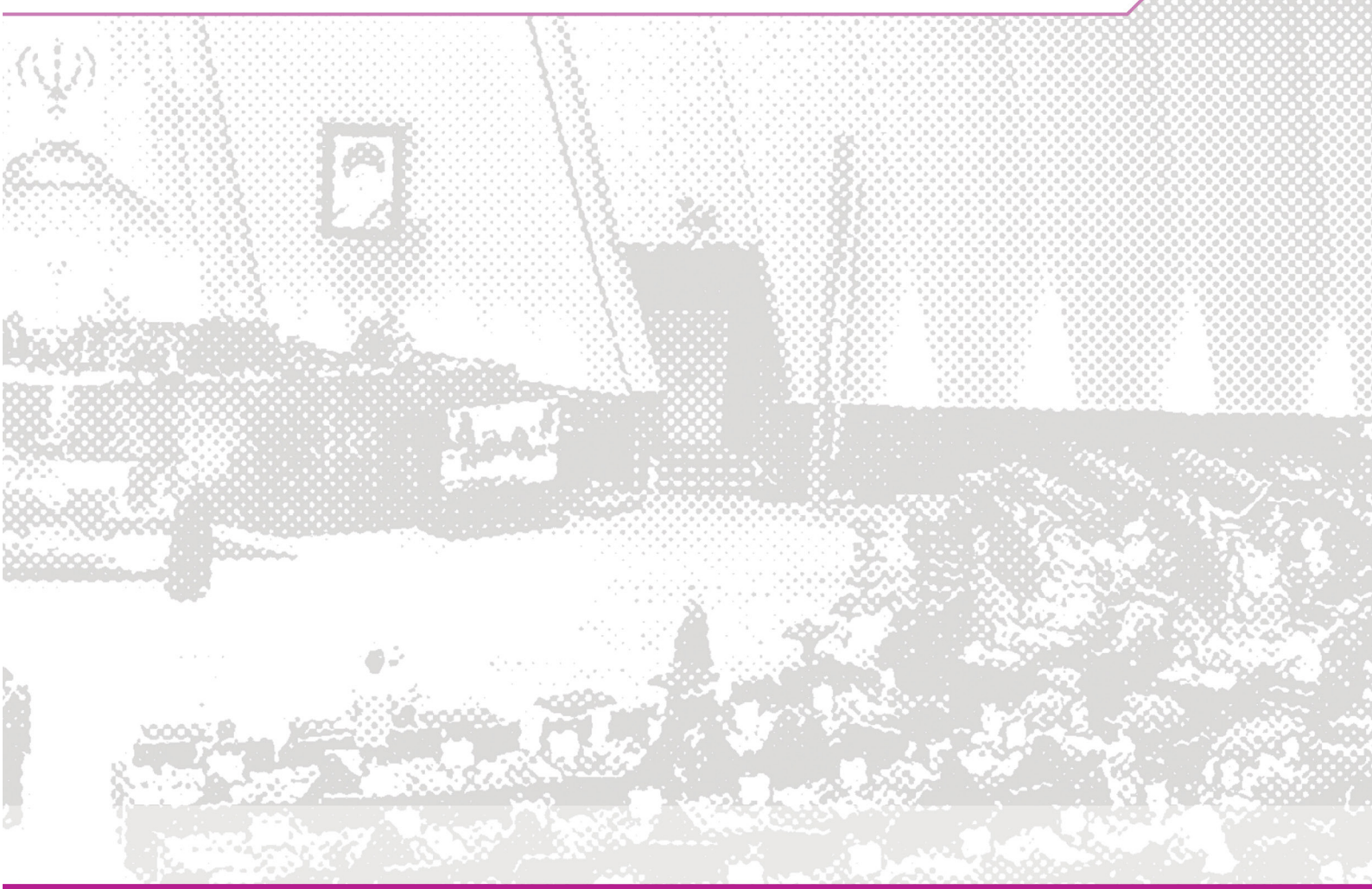
به‌منظور شفاف‌سازی در شاخص‌های انتخاب و خرید کتاب توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که از جمله مطالبات فعالین حوزه نشر می‌باشد، پیشنهاد می‌شود:

- ۱- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی سامانه مجازی «ارزیابی و خرید کتاب» را طراحی نموده که دارای ویژگی‌ها و امکانات زیر باشد:
- ۱- در سامانه مزبور محور اولویت‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در خرید کتاب، به‌صورت شفاف درج شده و شاخص‌های ارزیابی و خرید کتاب معین شود.
- ۲- فرایند ارزیابی کتب براساس شاخص‌های مورد نظر، توسط وزارتخانه مزبور طراحی شده و در قالب یک روندنما در این سامانه برای ناشران و مراجعین قابل‌رؤیت باشد.
- ۳- ناشران امکان ثبت نام در این سامانه را داشته باشند و از طریق نوار وضعیت خود، کتبی را که احتمال می‌دهند براساس شاخص‌های مطرح شده توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مورد حمایت قرار می‌گیرند، در سامانه مورد نظر بارگذاری نمایند.
- ۴- کتب وارد شده در فرایند ارزیابی، توسط وزارتخانه مذکور پس از طی نمودن فرایند و در بازه زمانی مشخص و از پیش تعیین شده، تعیین تکلیف می‌شوند.
- ۵- در این فرایند اگر ناشری به نتیجه دآوری در مورد اثر خود معترض بود، امکان ثبت درخواست تجدید نظر در سامانه را داشته باشد.
- ۶- این فرایند به‌شکلی پویا و براساس سقف بودجه حمایتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی برای این بخش از کمک‌ها، در طول سال ادامه داشته باشد.
- ۷- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی می‌تواند این نوع از حمایت خود را تا میزانی مشخص و از پیش اعلام شده برای هر کتاب پذیرفته شده و به‌صورت عادلانه در این فرایند تقسیم نماید.

- [۱] «سازمان جهانی مالکیت فکری، صنعت انتشارات جهانی»، ۲۰۲۱: <https://b2n.ir/e77542>.
- [۲] «سازمان جهانی مالکین فکری»، ۲۰۲۲: <https://b2n.ir/a12451>.
- [۳] «گزارش خانه کتاب و ادبیات ایران از آمار نشر کتاب در تابستان و گزارش «آینه نشر ایران»، تهران، ۱۴۰۱؛ ص ۷ و ۱۰ و ۸۷.
- [۴] «گزارش ملی فرهنگ حوزه نشر کتاب»، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۳۹۹؛ ص ۵۸.
- [۵] شومالی، سجاد، گزارشی از کلان صنعت کتاب در ایران و جهان، تهران: گروه سیاست پژوهی و تحلیل داده نمافر، ۱۳۹۹؛ ص: ۵۲ و ۴۶ و ۹۱ و ۱۲۹.
- [۶] فاضلی، نعمت‌الله، تاریخ فرهنگی ایران مدرن: گفتارهایی در زمینه تحولات گفتمانی ایران امروز از منظر مطالعات فرهنگی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۲؛ ص: ۱۶۹، ۱۷۰.
- [۷] محسنیان‌راد، مهدی، ایران در چهار کپشکن ارتباطی، تهران: سروش، ۱۳۹۷.
- [۸] «مرکز رصد فرهنگی کشور، وضعیت مطالعه در ایران»، ۱۴۰۱: <https://b2n.ir/u89857>.
- [۹] «ایران ایندکس»، ۱۴۰۲: <https://b2n.ir/m21650>.
- [۱۰] زین‌الدینی، زینب، «داده‌نمای صنعت کتاب»، نمافر، تهران، ۱۴۰۱؛ ص: ۳۰، ۲۱، ۲۵.
- [۱۱] شاه‌آبادی، حمیدرضا؛ محمدی، محمدهادی؛ کرمانی، علیرضا؛ اقبال‌زاده، شهرام، «گزارشی از میزگرد اقتصاد نشر در کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»، انجمن نویسندگان و نوجوانان، با همکاری کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، تهران، ۱۳۸۱؛ ص: ۳.
- [۱۲] مرکز آمار ایران، «شاخص قیمت مصرف کننده»، ۱۴۰۱: <https://b2n.ir/t06921>.
- [۱۳] «گزارش وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی از پیش‌فقر»، ۱۴۰۰: <https://b2n.ir/z34558>.
- [۱۴] گزارش وضعیت هزینه‌کرد فرهنگی خانوار، گروه سیاست پژوهی و تحلیل داده نمافر، تهران، ۱۴۰۱.
- [۱۵] نوری، الهه؛ کشفی، سیدعلی، گزارش کارشناسی «بررسی مسائل و مشکلات حوزه کتاب»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۹۴؛ ص: ۱۰ و ۱۷.
- [۱۶] جعفری، عاطفه، «احتکار کنید گران تر بفروشید»، روزنامه فرهیختگان، ۱۳۰۲: <https://b2n.ir/w23750>.
- [۱۷] اعظمی، ساره؛ زارع نیری، فاطمه؛ کردستانی، نجمیه؛ سیدروغنی، پانته‌آ؛ محسنی، مژگان؛ عموی فومنی، معصومه؛ یوزباشی، زهرا، «سالنامه آماری فرهنگ و هنر سال ۱۳۹۹»، مؤسسه فرهنگی هنری پویه مهر اشراق، تهران، ۱۴۰۰؛ ص: ۲۷ و ۲۸.
- [۱۸] «وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، «تعداد کتاب فروشی‌های کشور در سال ۱۳۹۷»، سایت نمافر، ۲۳/۰۷/۱۳۹۹: <https://namafar.ir/?p=270>».
- [۱۹] کمیته تخصصی، توزیع و نظارت بر کاغذ، «فهرست تخصیص کاغذ ناشران کشور»، سامانه توزیع کاغذ کتاب، معاونت امور فرهنگی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۰۱: <https://paperds.ir/news/43>.
- [۲۰] جام‌جم، روزنام، «حواله فروشی در راسته کاغذ فروشان»، روزنامه جام‌جم شماره ۵۴۳۸، گروه فرهنگ و هنر، ص: ۱۰: <https://b2n.ir/q10254>.
- [۲۱] ترابی‌فر، هادی؛ تجربی، سعید، «گزارش کارشناسی «بررسی تجارب کشورها در زمینه معافیت‌های مالیاتی، درباره معافیت مالیات بر درآمدها فعالیت‌های هنری»، دفتر مالی عمومی و توسعه مدیریت و دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ، تهران، ۱۳۹۸؛ ص: ۱۶.
- [۲۲] تسنیم، «ناشر حرفه‌ای در ایران حاشیه امن ندارد/ ارشاد در نحوه خرید کتاب شفاف عمل نمی‌کند»، خبرگزاری تسنیم، ۲۰۱۳: <https://www.tasnim-:1395>.
- [۲۳] غلامی، علیرضا، همایون، حسن، «گفت‌وگو با علی جنتی وزیر ارشاد: ممیزی قبل از انتشار را بر می‌دارم»، مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، مرکز پژوهش‌های ایرانی اسلامی، ۱۳۹۵: <https://b2n.ir/u12270>.
- [۲۴] فریدمن، جان‌اتان؛ نادین فرید، جانسون، «ممنوعیت در ایالات متحده: جنبش رو به رشد برای سانسور کتاب در مدارس»، منتشرشده در سایت انجمن قلم آمریکا، ۲۰۲۲.
- [۲۵] احدی، ناص، «ممیزی کتب سلیقه‌ای است؟»، همشهری آنلاین، ۱۳۱۱: <https://b2n.ir/d01472>.
- [۲۶] «داده‌نمای زیست‌بوم فرهنگی کودک، گروه سیاست پژوهی و تحلیل داده نمافر، تهران، ۱۴۰۱.
- [۲۷] ترنج‌سیمین، پوریا، «بررسی آمار انتشار کتاب‌های «موفقیت» در ۴۰ سال گذشته»، تهران: کتاب امروز، ۱۳۹۹؛ ش: ۱ و ۲.
- [۲۸] خانه کتاب و ادبیات ایران، ۱۴۰۲: <https://ketab.ir:1402>.
- [۲۹] «داده‌نمای وضعیت کتاب در فضای مجازی، گروه سیاست پژوهی و تحلیل داده نمافر، تهران، ۱۴۰۲؛ ص: ۴۲.
- [۳۰] پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، «نظرسنجی از ناشران درباره مسائل مختلف حوزه نشر»، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۴۰۰؛ ص: ۳ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵.
- [۳۱] صفوی، زینب؛ غائبی، امیر؛ برادر، رؤیا، «شناسایی ویژگی‌های برنامه‌های کتاب‌خوان الکترونیکی و ارزیابی برنامه‌های پرکاربرد ایران، تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، تهران، ۱۴۰۰؛ سال ۲۷، شماره ۳: ۴۳۸-۴۰۳.
- [۳۲] شیرزادی، فرزامک، تجربه‌نگاری «مبارزه با قاچاق کتاب»، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۴۰۰؛ ۲۵ و ۲۰.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ (۴ خط) صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir